ШКІЛЬНА БІБЛІОТЕКА

НАРОД СКАЖЕ — ЯК ЗАВ'ЯЖЕ

ШКІЛЬНА БІБЛІОТЕКА

НАРОД СКАЖЕ — ЯК ЗАВ'ЯЖЕ

Українські народні прислів'я, приказки, загадки

Київ 1973

Видавництво
дитячої
літератури
«ВЕСЕЛКА»

УФ
Н30

Н $\frac{0763-157}{М206(04)-73}$ БЗ—25—16—73

У цій книзі вміщені кращі зразки прислів'їв, приказок та загадок українського народу.

Створені протягом багатьох століть, аж до наших днів, вони відображають його історію, побут, героїзм, подвиги. Ці золоті зерна народної мудрості служать великій справі виховання ідейно-естетичних смаків народу, особливо дітей — майбутніх будівників комуністичного суспільства.

Редакційна колегія:
Бичко В. В., Кислий Ф. С., Острик М. М.,
Панч П. Й., Шевченко М. Є.

Упорядкування та передмова
Н. С. ШУМАДИ

Малюнки художниці
А. Г. ГІЛЕВИЧ

© Видавництво «Веселка», 1973

ЗОЛОТІ ЗЕРНА МУДРОСТІ НАРОДНОЇ

Багата й різноманітна творчість нашого народу: мелодійні пісні та думи, що їх великий Шевченко назвав славою України, барвисті коломийки та ліричні хороводи. З вікових глибин зринає перед нами фантастичний світ казок; відгомін далеких подій вчувається у легендах та переказах; веселять, а часом і гостро дошкуляють народні усмішки та анекдоти.

Годі й перелічити усі різновиди, усе розмаїття художньої творчості, яку ми по праву вважаємо високохудожнім скарбом культури й мистецтва нашого народу, чия невичерпна талановитість, високе естетичне чуття й гострий розум і тепер продовжують примножувати й збагачувати духовну спадщину, що громадилася віками.

До неоціненних коштовностей українського фольклору належать прислів'я та приказки — короткі влучні вислови, що в художній формі типізують різні явища життя. Вони є узагальненою пам'яттю народу, висновками з життєвого досвіду, який дає право формулювати погляди на етику, мораль, історію й політику. У своїй сумі прислів'я та приказки становлять начебто звід правил, якими людина має керуватися у повсякденному житті. Вони рідко тільки констатують якийсь факт, скоріше рекомендують чи відкидають, схвалюють або засуджують, остерігають чи повчають, бо за ними стоїть авторитет поколінь.

Приказки та прислів'я називають ще приповідками, пословицями; найдавніша їх назва — притчі. Різкої межі між прислів'ями та приказками не існує, тому їх розглядають як один жанр. Різниця між ними полягає хіба в тому, що приказки будуються як одночленні речення, не вживаються у переносному значенні і не мають повчального характеру.

На відміну від інших видів народної поетичної творчості, прислів'я та приказки якнайтісніше пов'язані із щоденним побутом, доступні найширшим верствам і не потребують особливої обстановки і широкої аудиторії. Справді, ніхто спеціально не збирається в гурт, щоб послухати прислів'я, як слухають думи, казки чи балади. Не приурочують їх до календарних дат, як обрядову пісенну творчість. «Пословица к слову молвится»,— тобто говориться тоді, коли треба наголосити, підкреслити, виділити

основну думку із усього перед тим сказаного. Наче промінь прожектора, прислів'я вихоплює найсуттєвіше. Заряд великої вибухової сили, стиснутий у прислів'ях, високо оцінив В. І. Ленін. Він закликав письменників вчитися на них влучності вислову і вважав, що необхідно скласти великий збірник прислів'їв, який буде справжнім скарбом для белетристів і ораторів.

Чим більше мова насичена прислів'ями і приказками, тим вона образніша, яскравіша, тим сильніше емоційне враження справляє на слухача або читача. Мудра простота сформульованих у прислів'ях думок захоплювала М. Горького, і він писав, що, незважаючи на максимальний лаконізм, розуму й почуття вкладено в них на цілі книги.

Творення найкращих фольклорних зразків, у тому числі прислів'їв та приказок,— довготривалий процес. Тому не можна з упевненістю говорити про час їх походження.

Перші спроби осмислити життєві спостереження і виразити їх у художній формі виникли ще в докласовому суспільстві, коли людина формувала свій духовний світ через пізнання природи і усвідомлювала себе як її частку. Найдавніші прислів'я та приказки пов'язані із спостереженнями над природою та трудовою діяльністю людини. Вдало сформульований образний вислів при нагоді повторювався тими, хто його чув від «автора», а від них переймався іншими,— словом, відбувався процес усного поширення і в просторі, і в часі.

Скажімо, люди спостерегли, що після Нового року день стає помітно довшим. Але наскільки? Конкретно-образне мислення підказало жартівливе — дуже наочне і зрозуміле — порівняння: «На Новий рік прибавилось дня на заячий скік». Простота й виразність висловленого спостереження забезпечили йому тривалу життєздатність і зробили прислів'ям. Очевидно, прислів'я саме такого типу належать до найдавніших. Основний їх зміст — міркування про вплив явищ природи на наслідки трудової діяльності людини: «Багато снігу — багато хліба», «Зима біла, та не їсть снігу, а все сіно», «Влітку один тиждень рік годує» [1]. У прислів'ях та приказках відбите споконвічне і безнастанне прагнення людини до освоєння таємниць природи і до розумного їх використання: «Грім гримить — буде хліб родить»; «Де цвіток — там медок»; «Де верба — там вода»; «Казав овес: сій мене в болото, буду я золото».

На основі спостережень над природою виробився досить стрункий народний календар, складений з прислів'їв та приказок.

---

[1] Зразки подаються в сучасному мовному оформленні.

За давнім звичаєм за орієнтири бралися назви церковних свят,— «стрітення», «різдво», «Варвари», «Олекси», «Миколи» тощо,— але зміст, що вкладався у ці назви, нічого спільного з культовими відправами не мав, а був цілком земним і носив характер практичних побутових та господарських порад чи прикмет: «Прийшов Петро — вирвав листок; прийшов Ілля — вирвав і два; прийшов спас — бери рукавиці про запас; прийшла пречиста — на дереві чисто; прийшла покрова — на дереві голо» [1].

Більше того, у прислів'ях цього гатунку часто прозирає стихійний народний атеїзм, вчувається відверте глузування над церковними «святими»: «У кожнім році два Юр'ї; та й обидва дурні: один — холодний, другий — голодний!» [2]

У міру того, як ширшали горизонти людського мислення, збільшувався і змістовий діапазон прислів'їв та приказок. У цих згустках розуму і знання життя з безодні віків дійшли до нас «радість і страждання людські, сміх і сльози, любов і гнів, віра і безвір'я, правда і кривда, чесність і обман, працьовитість і лінощі, краса істин і потворність забобонів» [3].

Деякі прислів'я та приказки, що вживаються і нині (правда, із значенням дещо відмінним від первісного), є оригінальними свідченнями стародавніх уявлень, звичаїв, подій. Так прислів'я «Сказав би словечко, так піч у хаті» пов'язане із віруванням первісно-общинної доби в те, що при домашньому вогнищі знаходять собі притулок душі померлих предків, які можуть підслухати «словечко» і вчинити хазяїнові шкоду. Приказка «З ним каші не звариш» є відгомоном звичаю східнослов'янських племен (за свідченням арабського мандрівника і письменника першої половини X ст. Ібн-Фадлана) спільно з ворогом зварити і з'їсти кашу на знак скріплення мирного договору. Під час виконання весільного ритуалу також варили кашу, що означало скріплення згоди. Отже, «каші не звариш» — не помиришся, не дійдеш згоди.

Приказка «погибоша, аки обре» зафіксувала подію десятивікової давності — зникнення з історичної арени племені аварів (обрів). Про це нам розповів літописець, автор «Повести временных лет», додавши, що саме з тих пір склалася така «притча в Руси».

---

[1] Названі свята відзначалися у такі пори року: Петра — в липні, Іллі — на початку серпня, спаса — в кінці серпня, пречистої — в кінці вересня (коли урожай з дерев уже зібрано, тому й «чисто»); покрови — на початку грудня.

[2] Одне з цих свят відзначалося в січні, а друге — на початку травня, коли ще до нового врожаю було далеко.

[3] М. Шолохов. Собрание сочинений, т. 8, М., 1960, стор. 339.

М. Горький недарма підкреслював, що народна творчість своєрідно і невідступно супроводжує історію; своєрідність ця полягає в тому, що будь-який фольклорний твір, а найвиразніше — прислів'я (в силу чіткості й лаконізму) виражає народну оцінку історичної події.

З часів татаро-турецького лихоліття дійшли до нас прислів'я, де слово «татарин» означає «ворог», «наїзник», «напасник»: «Свої люди — не татари, не дадуть загибати»; «Гляди, щоб татари сидячого не взяли»; «Гість не в пору — гірше татарина».

Схвалення дій Богдана Хмельницького і очолюваної ним визвольної боротьби, виражене в багатьох історичних піснях та думах, виявилося і в прислів'ях: «Висипався Хміль із міха та наробив ляхам лиха»; «Не вийде, ляше, на ваше», «Козача потилиця панам ляхам не хилиться».

Спогади про історичну Полтавську битву (1709 рік) та Вітчизняну війну (1812 рік) теж живуть у прислів'ях та приказках: «Пропав, як швед під Полтавою», «Не пив полтавської води», «Мазепа в Полтаві галушкою вдавився», «Голодний француз і вороні рад».

Якщо в інших фольклорних — особливо пісенних — жанрах переважає настрій, почування, душевне зворушення, то основною суттю прислів'я та приказки є глибина думки, сила переконання.

«Поезія народу — це дзеркало, в якому відображається його життя з усіма характерними відтінками й родовими ознаками,— писав В. Бєлінський.— Оскільки ж поезія є не що інше, як мислення образами, то поезія є ще і його свідомістю» [1]. Визначення поезії як свідомості народу найбільшою мірою стосується прислів'їв, бо саме вони найбільш чітко і точно відображають ідеологію різних шарів суспільства, виказуючи з класових позицій своє ставлення до тих чи інших явищ суспільно-побутового життя.

Багатовікова боротьба українського народу проти іноземних загарбників та феодального гніту відобразилася в численних прислів'ях та приказках, де вимальовується образ мужнього, справедливого, нескореного героя, що звик до труднощів і злигоднів, але не потерпить наруги і ладен краще загинути, ніж втратити честь і волю. Такими народ хотів бачити своїх синів, ідеал саме такої поведінки пропонував їм у прислів'ях: «Краще впадь, але не зрадь», «Козак з біди не заплаче», «Хоч і спина гола, аби своя воля».

Гнів і протест викликало закріпачення селянства й козацт-

---

[1] В. Белинский. Полное собрание сочинений под редакцией С. А. Венгерова, т. III, СПб, стор. 44.

ва. Непокорою, втечами, бунтами відповідали вони на нові утиски: «Що буде, те й буде, а козак панщини робить не буде!»; «Піду на Низ[1], щоб голови ніхто не гриз»; «Широкі панські лани, а людям на них тісно»; «Ви — пани, а ми — запорожці!»

Чітко і недвозначно сформульоване ставлення бідняків до будь-яких експлуататорів, починаючи від царя і вельмож, до усіх багатіїв, неправих суддів, шинкарів та попів. Зневагою й обуренням клекочуть ці прислів'я, наповні гіркою іронією й сарказмом: «Рад бідняк пану, як сирота трясці»; «Як багатий, так і клятий»; «Заробив у пана плату: із чотирьох дощок хату»; «— Чия справа? — Війтова.— А хто судить? — Війт!»

Народна пам'ять закарбувала ненависть до визискувачів за наймитські поневіряння, бурлацькі злигодні, строкарське бідування: «Найнявся — продався», «І холодно, і голодно, і додому далеко»; «Безрідному бурлаці, як собаці». Та оптимізм народу, його віра в свою здатність здолати ворога породили й інші прислів'я, що звучать як гасла, як заклики до боротьби і перемоги: «Громада плюне — війта затопить!», «Голота ще вилізе з болота!», «У пана брать — своє вертать», «Нужда закон зломить!», «Ще буде й на нашій вулиці свято».

Новим змістом наповнилися прислів'я та приказки після перемоги Великого Жовтня. Як і в інших видах народної творчості, в них на перший план виступає стверджуюче начало. Народ славить соціалістичну працю, нове світле життя. У прислів'ях знаходять відображення погляди трудящих Радянської України на громадсько-політичне життя: «Єдність і братерство — велика сила»; «У колективі чужої роботи нема»; «Ленінська воля — то наша доля»; «До щастя і свободи веде партія народи»; «Від ленінської науки міцніють розум і руки»; «У Радянському Союзі всі живуть, як вірні друзі».

Під час Великої Вітчизняної війни були створені гостросатиричні прислів'я та приказки, що виявляли презирство і огиду до загарбників: «Бреше, як Геббельс», «Труситься, як фашист після Східного[2]»; «Нехай тому трясця, кому війна — щастя!» Почуття відповідальності за життя країни, за розумне господарювання — основу добробуту трудящих — відбито у прислів'ях, які критикують недбальців, кар'єристів, окозамилювачів: «У протоколі густо, а на ділі пусто»; «Біда тому колективу, де голова без голови», «Яка ланка, така й ділянка».

---

[1] Низ — земля війська Запорізького.

[2] Після Східного — після розгрому фашистських загарбників на Сході, тобто в Радянському Союзі.

Поряд з новоутвореними прислів'ями та приказками на озброєнні радянських людей залишаються й ті, що дісталися нам у спадок від минулих часів. Це зокрема ті прислів'я, які відображають споконвічне й безнастанне прагнення людини до правди, щастя, фізичного й духовного здоров'я, які стверджують моральні й етичні категорії — совісті, справедливості, чесності й честі, а також сентенції, витворені практичним досвідом.

Особливо великий масив становлять ті прислів'я та приказки, в яких ідеться про особливості людського характеру. Прославляючи працелюбність, скромність, розсудливість, вірність слову, сміливість, прислів'я воюють проти ледачих, пихатих, недотеп, брехунів, базік. Ці прислів'я, за дотепним спостереженням російського дослідника В. П. Анікіна, «гніваються, печаляться, сміються, беруть на кпини, веселяться, плачуть, зітхають, стогнуть, кричать, жартують, дотинають, лякають, остерігають, вчать, обурюються — словом, відбивають стільки ж почуттів, скільки їх у народу — творця прислів'їв» [1].

Як і інші фольклорні жанри, прислів'я та приказки є витвором і надбанням трудового народу, через те майже всі вони відображають саме його світогляд і в цьому плані становлять досить струнку систему поглядів на різні явища життя. Чому ж, в такому разі, ми натрапляємо іноді на прислів'я із взаємопротилежним змістом? — «Всякий свого щастя коваль» і «Щастя, як трясця: кого захоче, того й нападе», «Один за всіх, всі за одного» і — «Моя хата з краю, я нічого не знаю», «Правда і в морі не втоне» і — «Правда на дні моря спочиває». Річ у тому, що світогляд народу не був і не є чимось застиглим, раз і назавжди визначеним. Із зміною епох і соціальних устроїв, із зміною рівня освіти й економічних умов життя змінювалася і людська свідомість. В умовах темноти і гноблення трудящих у їхній свідомості виробилися певні консервативні переконання. Слід пам'ятати також про те, що якийсь прошарок прислів'їв та приказок, створених у класово-антагоністичному суспільстві, відбив ідеологію, ворожу трудящим масам.

В радянський же час затуркане й безправне «Мовчу, глуха,— менше гріха» змінилося відважним «За праве діло постій сміло»; зовсім вийшло з ужитку «Без бога ні до порога», а утвердилося нове: «І без бога є в космос дорога».

Крім того, не існує в житті якихось всеохоплюючих — на всі випадки — рецептів. Не могли їх виробити й прислів'я — наслідок

---

[1] У виданні «Словарь русских пословиц и поговорок», М., 1967, стор. 4.

колективного думання, дошукування кращих варіантів людської поведінки у різних обставинах. Тому і «Скорий поспіх — людям посміх» і «З посміху люди бувають» — однаково правильні, якщо вживати їх до місця і до речі, а не вискакувати з ними «ні до ладу, ні до прикладу».

Судження у прислів'ях висловлюються здебільшого у вигляді серйозних, філософськи узагальнених формулювань: «Срібло-злото тягне чоловіка в болото», «Кращий розум, ніж наука», «На чужому полі не матимеш волі», «Все добре переймай, а зла уникай». Найбільшою популярністю користуються ті прислів'я, у яких є дотеп, іронія, сарказм. Відомо, що почуття гумору здавна вважалося однією з найприкметніших рис українського національного характеру. В народному гуморі виявляється та величезна і свіжа, невичерпна сила, яка, за словами А. В. Луначарського, дає право дивитись і на дрібне і на велике певною мірою згори вниз, пом'якшувати ненависть презирством, захоплення і схиляння — іронією, горе — надією.

Уміння поставитися з гумором та іронією до своїх труднощів і злигоднів є ознакою оптимізму і морального здоров'я народу. Український народний гумор прийнято вважати м'яким, добродушним. Це справді так, коли йдеться про окремі вади характеру, вчинків чи зовнішності людей свого ж середовища. Тоді жартома, з усмішкою говорять: «Розуміється, як ведмідь на зорях; «Розбалакалась, як свиня з гускою»; «Чорнобрива, як руде теля»; «Дурний, як сто пудів диму». Навіть кинувши ущипливе або грубувате слівце, прислів'я уміє делікатно пом'якшити його: «Не будь тим, що ворота підкидає», «...тим, що лізе у тин», «...тим, що моркву риє», «...тією людиною, що догори щетиною».

Та коли треба, щоб слово стало зброєю, народ вдається до гострої сатири і сарказму: «Купіть собі, люди, пана, щоби вас бив!», «Усе пани та пани, а хто ж буде свині пасти?», «Батько мій був середній хазяїн: торби по боках, а сам посередині».

Атеїзм трудящих висловлено в численних приповідках, що аж іскряться неприхованою іронією: «Перебила свиня «отченаш», нехай же тепер сама богу молиться!» Служителі культу настільки звичний об'єкт для глузування, що презирство народу шириться і на попівське господарство: «Бреше, як попова собака», «Дере голову, як попова кобила», «Нема понад мене та попову свиню».

«Вбивча українська народна сатира і дотепний гумор відтворюють цілий світ відчуттів, настроїв, переживань, думок і спо-

дівань найширших мас трудящих»[1],— писав М. Рильський. Сміх найкраще досягає мети там, де безсилі інші засоби. Особливо вагома його функція у прислів'ях, завданням яких є якнайвлучніше і яскравіше висловити думку важливого громадського змісту.

Однією з основних прикмет прислів'їв та приказок є той чи інший ступінь узагальнення, аж до перенесення названого явища на інші, начебто не подібні до нього. Прислів'я перестає ним бути, коли вживається в буквальному значенні і вірне тільки для якогось одного випадку. Коли ми говоримо «Не той друг, хто медом маже, а той, хто правду каже», то, звичайно, не маємо на увазі ні меду, ні взагалі солодощів, якими частує одна людина іншу, а розуміємо, що «солодкі» — це приємні, але фальшиві слова, яким не слід йняти віри. Власні імена, названі у прислів'ях, справи не міняють, бо не означають конкретної особи: «У всякої Домашки свої замашки», «У всякої Федорки свої одговорки», «Казала Настя, як удасться», «Гриць за волами і Гриць за дровами», «Забагатів Кіндрат та й забув, хто його брат».

Досягти узагальнення найчастіше допомагає метафора («Дивиться псом, а думає вовком», «Орел не ловить мух», «Нехай книш, аби не паляниця»). У прислів'ях широко застосовується і такий вид поетичних тропів, як порівняння, а приказка часто становить тільки другу частину порівняння: «як з клоччя батіг», «як Пилип з конопель», «як у воду дивився», «як грім серед ясного неба», «як сніг на голову» тощо. Широко застосовуваним засобом узагальнення та економного вислову у прислів'ях є стягнення однорідних членів до одного з них: «Влітку і качка прачка», «На чужині і тріска б'ється», «Дома і солома їдома». Тут сполучник *і* ніби завершує ряд подібних понять і виступає замість сполучних слів *не тільки, а і.*

Прислів'я здебільшого мають двочленну будову: «Ходив три дні, та виходив злидні»; «Як багатий, так і клятий»; «Дешева рибка — погана юшка». Трапляються й складніші конструкції, які іноді переростають у коротенькі анекдоти чи народні усмішки із завершеним змістом: «Ходив рак сім літ по воду, а вертаючись, перечепився через поріг, та й розлив, та й каже: отак чорт бере скору роботу!»

Стилістичну побудову прислів'їв урізноманітнюють такі прийоми, як введення діалога: «Хочу пирогів, а нема! — Та он, на печі, бери їж! — Не хочу, я думав, що нема!»; звертання: «Куме Андрею, не будьте свинею!», «Засмійсь, Матвійку, дам копійку!»,

---

[1] М. Рильський. Українська народна поетична творчість, т. 1, К., 1958, стор. 5.

«Посидь, Уляно, бо ще рано!»; запитання, що передбачає заперечення: «Чи хто видав, щоб ведмідь літав?», «Хіба що сіре, те й вовк?!» або саме заперечення: «Не моє просо, не мої горобці, не буду відганяти»; паралелізми: «Яка гребля, такий млин, який батько, такий син»; протиставлення (антитези) типу бідний — багатий, розумний — дурень, працьовитий — ледащо.

Для композиції прислів'їв характерне римування — від приблизної співзвучності до послідовно витриманого ритму і досить складної рими: «Слово — полова, а праця — диво». Розгорнуті римовані прислів'я можуть ставати пісенними строфами:

Пішла Настя в поле жати,
Та забула серп узяти;
Серп узяла, хліб забула,
Так і Настя вдома була.

Інколи прислів'я трансформуються у коломийки. Наприклад, прислів'я «Якби сир та мука, а сита позичили б, то були б вареники» лягло в основу коломийки:

Зварила би-м пироги, та не маю масла,
А сира би-м роздобула, коби мука красна.

Прислів'я «Обмок, як вовк, замерз, як пес, обкис, як лис, та й нічого не заробив» у коломийці набрало такої форми:

Ой я змок, як той вовк, через гору йдучи,
Ой я змерз, як той пес, дівча шукаючи.

А приказка «Діти, діти, де вас подіти» стала коломийковою строфою:

Ой ви, діти мої, діти, де би вас подіти?
Та покладу у коробку — мете шкроботіти.

Взагалі межа між прислів'ями та іншими видами народної творчості — умовна. Іноді треба дуже уважного й копіткого дослідження, щоб встановити, чи прислів'я залишилося від анекдоту або усмішки (як це сталося із прислів'ями «Ори — мели — їж», «На злодієві шапка горить», «Не мала баба клопоту та й купила порося»), чи, навпаки, утворившись самостійно, прислів'я дало початок зразкові іншого жанру.

Прислів'я близькі до так званих ідіоматичних зворотів — сталих словосполучень з переносним значенням, властивих певній мові: «Ніколи вгору глянути», «Накивати п'ятами», «Схопити облизня» тощо.

Набули права прислів'їв і короткі, сконденсовані вислови літературного походження, що містять у собі узагальнення —

афоризми чи крилаті фрази. Наприклад: «Раз добром нагріте серце, вік не прохолоне», «І чужому научайтесь і свого не цурайтесь» (Т. Шевченко), «Сором сліз, що течуть від безсилля», «Тільки той ненависті не знає, хто цілий вік нікого не любив» (Л. Українка); «Сміле слово, то наші гармати, світлі вчинки — то наші мечі» (П. Грабовський).

В наш час широкою популярністю користуються загальнонародні гасла, відображені у важливих політичних документах: «Людина людині — друг, товариш і брат», «Хто не працює, той не їсть», «Миру — мир» та ін.

Знаючи ціну влучному народному слову, письменники з давніх часів і до сьогодні охоче користуються народними скарбами.

Дуже вдало вкраплював його у свої вогненні «посланія» Іван Вишенський,— сам великий майстер афоризмів.

В українських книжних пам'ятках XVII ст., зокрема у творах Іоаникія Галятовського та Антона Радивиловського, наводиться багато народних прислів'їв і приказок на підтвердження думок, висловлених авторами.

Не тільки використання прислів'їв та приказок, але й філософські роздуми про їх роль і значення знаходимо у творах Григорія Сковороди.

В XIX ст., коли народна творчість стала однією з основ української писемної літератури, прислів'я та приказки вплітались в тканину творів І. Котляревського, Марка Вовчка, І. Нечуя-Левицького, М. Коцюбинського та інших письменників і як економний засіб формулювання висновків, і як виразний штрих до мовної та соціальної характеристики персонажа. Прислів'я та приказки підказували теми для байок, оповідань чи п'єс, ставали їх назвами. Згадаємо «Пархімове снідання» (на основі прислів'я «Бачили очі, що купували, їжте, хоч повилазьте»), «Салдацький патрет» («Швець, знай своє шевство, а в кравецтво не мішайся») Г. Квітки-Основ'яненка, байки П. Гулака-Артемовського, Є. Гребінки, Л. Боровиковського, Л. Глібова і особливо знамениті співомовки С. Руданського, а також назви класичних творів «Хіба ревуть воли, як ясла повні» П. Мирного, «Доки сонце зійде, роса очі виїсть», «Дай серцю волю, заведе в неволю» М. Кропивницького, «Лиха іскра поле спалить і сама щезне» І. Тобілевича та інші.

Іван Франко згадував, що він об'їздив десятки сіл і міст Західної України і записав цілий збірник приповідок,— бо «на вічах і зборах виступали деякі бесідники-селяни, що так і сипа-

ли приповідками, мов добрим намистом»[1]. Одного з таких бесідників, наділених гострим, іронічним розумом, І. Франко вивів у своєму знаменитому оповіданні «Свинська конституція».

Українські радянські письменники теж щедро черпають із благодатного джерела — народної творчості. З перших кроків молода радянська література була тісно пов'язана з фольклорною традицією. Добру службу послужили тут і прислів'я та приказки, які додавали живі рисочки до образів героїв оповідань А. Головка, П. Панча, І. Сенченка. Микита Годованець — один з найстарших українських радянських байкарів — ще в кінці 20-х років з агітаційною метою оформляє назви багатьох творів своєї збірки у вигляді прислів'їв: «Хто посіє впору, візьме хліба гору», «Що робити з весни, щоб не плакать восени», «Не пильнуєте комори, буде вам горе», «Дідька лисого з'їси, як нивці гною не даси» тощо.

Народними дотепами рясніли гуморески Остапа Вишні.

На дорогах війни зустрів Олесь Гончар вусатого подільського колгоспника, розважливе, дотепне, гостре слово якого залунало згодом з уст літературного персонажа Хоми Хаєцького. Сучасні майстри «веселого цеху» С. Олійник, П. Глазовий, О. Ковінька та ін. продовжують і розвивають традицію використання народних гумористичних фразеологізмів. Надзвичайно вдале, своєрідне й оригінальне застосування знайшов їм Олександр Ільченко у своєму «химерному романі» «Козацькому роду нема переводу». Прислів'я та приказки допомагають створенню самобутніх характерів героїв та колориту українського подільського села у творах М. Стельмаха — тонкого художника слова. Творче використання українськими радянськими письменниками фольклорних традицій сприяє піднесенню художньої майстерності й народності літератури.

* * *

Основним засобом поширення прислів'їв та приказок була і залишається усна передача, хоч окремі їх зразки були зафіксовані ще з часу зародження писемності, в найдавніших її пам'ятках. Спеціальне ж наукове записування їх почалося десь наприкінці XVII — початку XVIII ст., коли український письменник Климентій Зиновіїв уклав збірник «Приповісті», де вмістив понад півтори тисячі записаних ним прислів'їв і приказок. О. Павловський 1818 року видав свою «Грамматику малороссийского наречия или грамматическое показание существеннейших отличий, отдаливших

[1] Етнографічний збірник, т. XVI, Львів, 1905, стор. VI.

малороссийское наречие от чистого российского языка, сопровождаемое разными по сему предмету замечаниями и сочинениями». Саме тут, серед «замечаний и сочинений по сему предмету» подав 146 українських прислів'їв та приказок. Дещо пізніше О. Павловський разом з І. Котляревським підготували збірник українських прислів'їв, який увійшов у працю І. Снегірьова «Русские в своих пословицах» (Москва 1831—1834).

Перше видання, присвячене лише українським прислів'ям та приказкам, було опубліковане 1834 року у Харкові В. Смирницьким. Називався цей збірник «Малороссийские пословицы и поговорки, собранные В. Н. С.». Є відомості, що у підготовці цього збірника діяльну участь брав Г. Квітка-Основ'яненко. Слід сказати, що письменники завжди виявляли великий інтерес до збирання цього виду народної творчості. Так Є. Гребінка у складеному ним альманасі «Ластівка» (1841) поряд із зразками інших жанрів умістив 82 зразки приказок та прислів'їв. У тому ж році вийшов великий (близько 3 тис. зразків) збірник Г. Ількевича «Галицькії приповідки і загадки».

Особливо багато публікацій прислів'їв та приказок припадає на другу половину XIX ст.: збірники М. Закревського, М. Гатцука і найбільший (понад 14 тис. зразків) М. Номиса, куди ввійшли записи багатьох збирачів, а серед них і С. Руданського. Відомі збірники письменників І. Манжури, Б. Грінченка, М. Комарова, В. Вислоцького і особливо І. Франка. Його кількатомний збірник «Галицько-руські народні приповідки» (Львів, 1901—1910) містив майже стільки матеріалу, скільки всі попередні публікації на Україні разом узяті, і зразу звернув на себе увагу спеціалістів, які відзначили його високу наукову вартість. Дослідженням українських прислів'їв та приказок займалися видатні учені-фольклористи М. Сумцов, П. Чубинський, О. Потебня.

Серед українських радянських дослідників велику увагу дослідженню та публікації прислів'їв і приказок приділили П. Попов, Г. Сухобрус, В. Бобкова, Ф. Лавров, М. Ліждвой.

Багато спільного з прислів'ями та приказками мають загадки. Їх об'єднує насамперед метафоричність, що грунтується на спостереженнях над природою та побутом, а також стислість і чіткість викладу. Переносне значення вислову дозволяє іноді вживати загадку як прислів'я («Прийшов хтось, узяв щось, бігти за ним, не знаю, за ким»). Через те здавна встановилася традиція об'єднувати обидва жанри у спільних збірниках.

Порівнюючи обидва жанри, російський фольклорист Д. Садов-

ников у своїй праці «Загадки русского народа» зробив в основному вірні висновки про те, що в загадках відбились погляди народу на природу й навколишню обстановку; в прислів'ях — уся життєва мудрість і моральне обличчя простої людини... У загадці, більш давній за формою та походженням, відкрився повний простір для творчої фантазії народу; у прислів'ї — для його здорового глузду і критики.

Однак загадки мають свою специфіку: суть її полягає в тому, що у загадках у завуальованій, алегоричній формі зашифровано якийсь предмет чи явище і треба відшукати його первісне значення.

Загадки — це стислі поетичні твори, в основі яких лежить метафоричне запитання. Для того щоб дати на нього відповідь, потрібно вміти зіставити життєві явища на основі їх спорідненості чи подібності. Іноді ця подібність обмежується кількома або навіть однією якою-небудь ознакою,— отже, розгадування вимагає не тільки певної суми знань, а й спостережливості, кмітливості, уміння бачити спільне в конкретному й абстрактному. Простежуючи шлях утворення переносного значення предмета чи явища, О. М. Горький дуже переконливо показав, що його першопочаток — у реальності, навівши такий приклад: люди побачили, що небеса подібні до чаші тільки після того, як почали робити такі чаші на землі. Отже, не можна вказати жодного абстрактного поняття, основою якого не служила б реальність.

Народні загадки якраз і відбивають реальне життя трудящих,— процеси праці, господарювання, побут; ця реальність відбита і в тій частині загадки, яка говориться при загадуванні, і в тій, яка малася на увазі — у відгадці: «Діряве рядно все поле покрило» (стерня); «Повен хлів рижого товару. Прийшла чорна та й вигнала» (піч, хліб, кочерга); «Червоні коромисла через річку повисли» (веселка).

Умінню відгадувати загадки в давні часи надавалося дуже великого значення,— воно було мірилом мудрості і розуму. Від цього вміння залежала подальша доля людини, а іноді ставилося на кін її життя. Особливо виразно про це нам промовляють обрядові пісні — русальні та весільні.

Ой біжить, біжить мала дівчина,
а за єю да русалочка:
«Та послухай мене, красна панночко,
загадаю тобі три загадочки,
як угадаєш — до батька пущу,
не угадаєш — до себе візьму».

Відгадування загадок було важливою частиною весільного ритуалу; це був своєрідний іспит на розумову зрілість молодого чи молодої. У ліричних піснях, широко відомих і нині, живуть спогади про цю давню традицію:

Дівчинонько моя, Галю,
Щось я тобі загадаю;
Як вгадаєш — моя будеш,
Не вгадаєш — чужа будеш.

Відома українська старовинна пісня про козака, який звільнився від татарського полону, відгадавши поставлені йому загадки. Традиційними для пісень були загадки:

Що на світі найпрудкіше,
Що на світі найситіше,
Що на світі наймиліше?

Або:

Ой що росте без кореня,
а що біжить без повода,
а що цвіте да без цвіту?

Чи:

А що сходить без насіння,
а що росте без коріння,
а що грає — голос має,
а що плаче — сліз не має?

Мотив звільнення від перешкоди внаслідок відгадування загадок відомий в казковому епосі багатьох народів. В українських фантастичних казках серед різних видів єдиноборства з ворожою силою (із Змієм, Кощієм, Велетнем) застосовується і випробовування загадками. Перемога на боці того, хто зможе розгадати усі загадки. У соціально-побутових казках мудра дівчина — семилітка, пастух чи бідний брат перемагають пана, царя, багатого брата, виявивши більше фантазії, розуму, дотепності у розгадуванні загадок.

Хоч загадки, як і інші фольклорні жанри, відбивають особливості суспільно-побутового життя тільки свого народу, вони мають багато спільного — аж до буквальних збігів — із загадками інших народів. Очевидно, якоюсь мірою тут мають місце запозичення, але основна причина подібності загадок у різних народів полягає в іншому. Так російська дослідниця загадок М. Рибникова слушно твердить, що досить народам мати однаковий рівень

свідомості та подібні культурні умови, щоб на різних широтах, зовсім самостійно виникли схожі між собою загадки. Подібні явища природи, предмети, знаряддя праці тощо будять подібні асоціації.

Порівняймо, як схоже звучить загадка на одну й ту ж тему (про очі) у фольклорі різних народів:

Українське: Два брати під одним дахом, один другого не бачить.

Сербське: Два брата упоредо сто є, едан другог не виде.

Болгарське: Два брата мъчат да са видат, пак ни можат.

Російське: Два братца через грядку смотрят, да не сойдутся.

Албанське: Дві сестриці не можуть одна на одну подивиться (у перекладі).

Грецьке: Два брати посварилися, одна гора їх розвела (у перекладі).

У народів з етнічною, історичною і мовною близькістю та спорідненою матеріальною й духовною культурою, якими є слов'янські народи, подібність у фольклорі особливо значна. Можна навести безліч паралелей у загадках українців, білорусів, росіян, чехів, словаків, сербів, поляків, болгар. Наприклад:

Російське: Поле не меряное, стадо не считанное, пастух рогатый.

Білоруське: Поле не змероно, быдло не злічоно, пастух рогатый.

Українське: Поле не міряне, вівці не лічені, пастух рогатий.

Болгарське: Поле немерено, овци неброени, рогат овчар-чувач.

(Небо, зорі, місяць).

Українське: Виса висить — хода ходить, виса впаде — хода з'їсть.

Російське: Ходя ходит, виса висит, виса пала — ходя съела.

Болгарське: Виси висуле, кърти къртуле, висуле падна, къртуле грабна.

Сербське: Трчи, трчи, трчульак, виси, виси висульак; бога моли трчульак, да отпадне висульак.

(Жолуді на дубі, свиня).

У найдавніших загадках слов'янських народів відбито одухотворення природи і неживих предметів, коли вони уявлялися у вигляді людей і тварин, як це ми бачили на прикладі загадки про небо, місяць та зорі. Але й після того, як ці уявлення пережили себе, персоніфікація — уособлення — залишилося одним

з найважливіших художньо виправданих і переконливих прийомів творення загадок.

Тематичне коло загадок надзвичайно широке; це насамперед природа, рослинний і тваринний світ, людина, її побут, світ мистецтва й науки, знаряддя праці — від первісних до новітніх, технічно досконалих. Загадки, як особливий вид народної творчості, відбивають історію матеріальної культури народу, матеріальні умови,— природне й соціальне людське оточення, а також розвиток людських знань та духовних інтересів.

Соціальний та економічний прогрес і поступ людської думки відбився на тематиці загадок, а головним чином на сфері їх побутування. В дитячому середовищі загадки користуються великою популярністю і поповнюються новими зразками, теми для яких беруться із середовища, найближчого дітям: про школу, навчальний процес, учнівське приладдя. Педагогічна роль загадок — безсумнівна, в них у ненав'язливій формі підкреслюється перевага освіти, науки, виховання: «Мовчить, а розуму навчить» (книга); «Біле поле, мудрий на нім оре» (пише на папері); «Тоненьке, кругленьке, серце чорненьке, хто на його слід погляне — думку його взнає» (прочитає написане олівцем).

Особливий вид загадок становлять загадки-шаради, загадки-задачі, загадки-жарти і вікторини; вони користуються великим успіхом у молоді й дорослих як інтелектуальна розвага — перевірка кмітливості, дотепності, уваги. Здебільшого такі загадки літературного походження.

На Україні віршовим переказуванням загадок найбільшої слави зажив собі відомий письменник Леонід Глібов. Сучасні дитячі письменники продовжують і розвивають цю традицію,— поряд із розширеними, художньо деталізованими варіантами народних загадок створюють свої, оригінальні зразки. Цікаво, що ті з них, які набувають найбільшої популярності, знову повертаються у фольклорну стихію, зазнавши «колективного редагування». Порівняємо варіанти загадок, записаних у різний час і в різних місцевостях України:

а) Маленький хлопчик зліз на стовпчик,
Одежі не носить, їсти не просить.
Личенько рябе, що воно таке?
б) Скочив хлопчик на стовпчик —
Личенько рябе, що воно таке?
в) Маленький хлопець зліз на стовпець.

(Наперсток).

Або ще:

а) Гарний на вроду,
Їсть мало і п'є воду;
Ходить він із краю в край,
Ріже чорний коровай.
Ти не помиляйся,
Зразу догадайся!

б) Гарне на вроду,
Мало їсть, та все п'є воду,
Ходить з краю в край,
Ріже чорний коровай.

в) Ходить полем з краю в край
Ріже чорний коровай.

(Трактор оре).

Прислів'я та загадки — ці золоті зернята народної мудрості — маленькі, але дорогоцінні, служать і завжди служитимуть справі виховання ідейно-естетичних смаків нашого народу і особливо молоді — майбутнього будівника комуністичного суспільства.

НАТАЛЯ ШУМАДА

У ПРИСЛІВ'Ї ПРАВДИ ШУКАЙ

Прислів'я та приказки

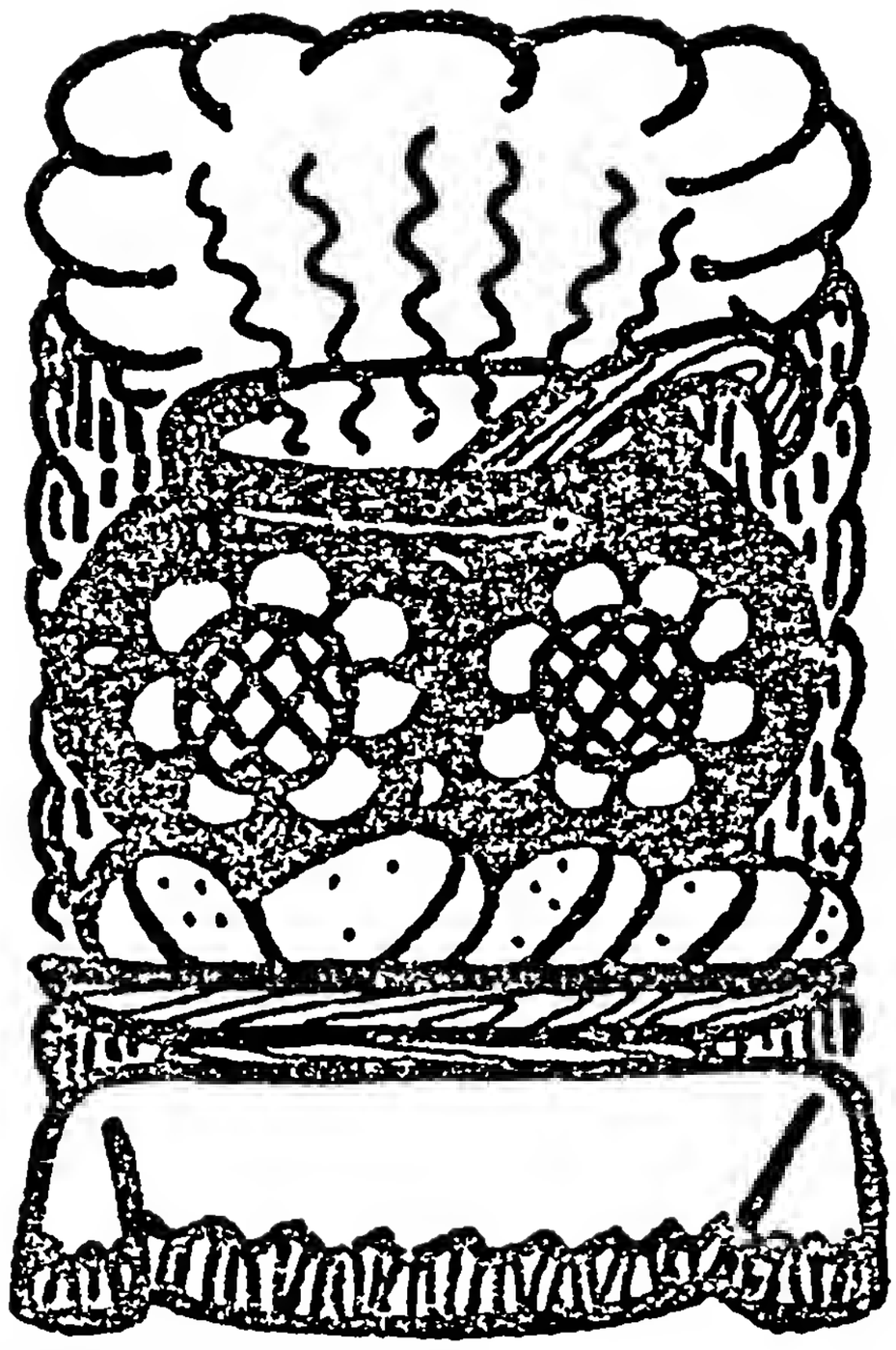

ГРІМ ГРИМИТЬ—БУДЕ ХЛІБ РОДИТЬ

Про природу і хліборобську працю.

НА НОВИЙ РІК ПРИБАВИЛОСЬ ДНЯ НА ЗАЯЧИЙ СКІК

До завірюхи треба кожуха.

Мороз невелик, а стоять не велить.

Зимнє тепло, як мачушине добро.

Взимку сонце крізь плач сміється.

Сонце блищить, а мороз тріщить.

Так тепло, як циганові під ятером.

Зима біла, та не їсть снігу, а все — сіно.

Такий мороз, аж зорі скачуть.

Зимою деньок, як комарів носок.

Лиха тому зима, в кого кожуха нема, чоботи — ледащо і їсти нема що.

Влітку і качка прачка, а зимою і Тереся не береться.

Місяць лютий спитає, чи взутий.

Місяць лютий гостро кутий.

Як лютий не лютуй, а на весну брів не хмур.

Якби мені та сила, що в січні, каже лютий, то я б бику-третяку роги вломив.

Марець [1] хапає за палець.

Сонце на літо, а зима на мороз.

У березні сім погод надворі: сіє, віє, крутить, мутить, припікає й поливає.

Буває март за всі місяці варт.

В марець не замерзне й старець.

Уночі тріщить, а вдень плющить.

Як буде полоз вогкий, то буде й кінь мокрий.

Як сніг упаде, то пастух пропаде, а як розтане, пастух устане.

Буде погода, як не потече з неба вода!

В погоду і смутний повеселіє.

До першого грому земля не розмерзається.

---

[1] Марець, март — березень. *(Ред.)*.

Прийде тиждень вербовий, бери віз у дорогу дубовий.

Зима без снігу — літо без хліба.

Багато снігу — багато хліба.

До Миколи не сій гречки й не стрижи овечки.

Коли квітень з водою, то травень з травою.

Весна ледачого не любить.

Сухий березень, теплий квітень, мокрий май — буде хліба врожай!

Весна — наші батько і мати, а як не посієш — не будеш збирати.

Буває погода в май: худобі їсти дай, а сам на піч тікай.

Майська роса краще вівса.

Весна днем красна, а на хліб пісна.

Сухий марець, мокрий май — буде жито, як той гай!

Прийде май — у землю дбай, прийшов іюнь — хоч сій, хоч плюнь.

Як у травні дощ надворі, то восени хліб у коморі.

Май холодний — рік хлібородний.

Де багато пташок, там нема комашок.

Зозуля житнім колосом удавилася.

Ластівка день починає, а соловей кінчає.

Ластівки низько літають — дощ обіцяють.

Чайка сіда в воду — чекай доброї погоди.

Де цвіток — там медок.

Тоді просо засівається, як глухий дуб розвивається.

Верба, як трава лугова; ти її покоси, а вона знов буде рости.

Де верба, там вода.

Літом і баба сердита на піч.

Бджоли раді цвіту, люди — літу.

Варвара ночі ввірвала, а дня приточила.

Як сіно косять, то дощів не просять.

Як риба ся ловить, то хліб ся не родить.

Тиха погода, хоч мак сій.

Прийде літо — все розмаїто, прийде зима — нічого нема.

Коли цвіте біб — трудно о хліб, а коли мак, то вже не так.

Хто літом спеки боїться, той зимою не має чим гріться.

Як почав орать, то в сопілку не грать.

Як зорем мілко та посієм рідко, то й уродить дідько.

На чорній землі білий хліб родить.

Хто про землю дбає, вона тому повертає.

Де оре сошка, там хліба трошки.

Глибше орати — більше хліба мати.

Сінним конем не наїздишся, солом'яним волом не наробишся.

Сип коневі мішком, не ходитимеш пішком.

Від колосу до колосу — не чути й голосу.

Добре грунт угноїш — урожай потроїш.

Пшениця — дурниця: утрьох молотить, а одному їсти.

Хліб на хліб сіяти — ні молотити, ні віяти.

Казав овес: сій мене в болото — буду я золото.

Казав ячмінь: кинь мене в грязь, то будеш князь.

Мусій, гречку сій, як хочеш кашу їсти.

Гречка каже: а мене хоч в золу, аби в пору.

Не вважай на врожай, а жито сій, то хліб буде.

Хто сіє, той ся надіє.

Сій овес у кожусі, а жито — в брилі.

Сій вчасно, вродить рясно.

Посій у пору, будеш мати зерна гору.

Буде той голодний, хто жнивами холодочка шукає.

Хто вліті буде співати, той узимі буде танцювати.

Влітку один тиждень рік годує.

Літо на зиму робить.

Не питає добрий жнець, чи широкий загонець.

Не той урожай, що на полі, а той, що в коморі.

Не земля родить, а руки.

Що літом ногами загребеш, то зимою руками не збереш.

Усе теє пригодиться, що на полі корініться.

Хто літом гайнує — взимі голодує.

Що вліті вродиться, то взимі згодиться.

Літній день за зимовий тиждень.

Не насушиш насіння — посушиш голову.

Готуй літом сани, а взимку воза.

Дощ іде не там, де ждуть, а там, де жнуть, не там де просять, а там, де косять.

— Іди, дощику, де чорно! — Ні, піду, де вчора.

Не вродив мак — перебудемо й так.

Казав мак: що ти за жито, що рік не вродило, та й голоду наробило? А я не родив сім літ, а голоду ніт.

Сім літ мак не родив, і голоду не було.

Восени багач, а навесні прóхач.

Осінь збирає, а весна з'їдає.

Весна багата на квітки, а осінь — на сніпки.

Восени і в горобця є питво.

Восени і горобець багатий.

На Іллі до обіду літо, а після обіду — осінь.

Восени ложка води, а цебер грязі.

Покрова землю листом покрива.

Синиця пищить — зиму віщить.

Прийшла покрова — сиди, чумак, дома.

То сніг, то завірюха, бо вже зима коло вуха.

Держись, Хома, іде зима!

Як зазиміє, то й жаба оніміє.

Сумний грудень і в свято, і в будень.

РОЗКОЛОВСЯ СВІТ НА СВОБОДУ Й ГНІТ

Про соціальну нерівність,
боротьбу трудящих за кращу долю.

НЕМА ГІРШОЇ ПОКУТИ, ЯК У РІДНІМ КРАЇ НОСИТЬ ПУТА

Козача потилиця панам ляхам не хилиться.

Не вийде, пане ляше, й на ваше!

Що буде, те й буде, а козак панщини робить не буде.

Степ та воля — козацька доля.

Коли козак у полі, то він на волі.

Як кущ розів'ється, то й козак розживеться.

І золоті удила коневі не милі.

Піду на Низ, щоб ніхто голови не гриз.

Свої люди не татари, не дадуть загибати.

Терпи, козак, отаманом будеш.

То не козак, що отаманом не думає бути.

Хліб та вода — то козацька їда.

Береженого бог береже, а козака шабля стереже.

Козак хороший, та нема грошей!

На козаку й рогожа пригожа.

Що там холод, коли козак молод!

Звання козацьке, а життя собацьке.

Життя собаче, зате слава козача.

Козак з біди не заплаче.

Гетьман знає, що в нас нічого немає.

Козацькому роду нема переводу.

Чоловік без волі, як кінь на припоні.

Хоч і спина гола, аби своя воля.

І золота клітка для пташки неволя.

Лучче птиці на сухій гілці, чим у золотій клітці.

Тільки тії й волі, що крикнуть у полі.

Ви — пани, а ми — запорожці.

Козак з Дону — козак зроду.

Козак не боїться ні тучі, ні грому.

Щирий козак ззаду не нападає.

Хто любить піч, тому ворог Січ.

Гляди, козаче, щоб татари сидячого не взяли.

Не той козак, що за водою пливе, а той, що проти води!

ПАНСЬКІ ОЧІ ЗАВИДЮЩІ, РУКИ — ЗАГРЕБУЩІ

Тепер настало панів: кинь на собаку — в пана влучиш.

Більше панів, як псів.

Три пани, два отамани, а один підданий.

Два кметі[1], пан третій.

Скачи, враже, як пан каже.

Високі пороги на наші ноги.

Нашим салом та по нашій шкурі.

З одного вола двох шкур не деруть.

Чужим потом не нагрієшся.

[1] Кметь — селянин.

Коли б пан за плуга взявся, то й світа б відцурався.

Широкі панські степи, а людям на них тісно.

В панські ворота широко ввійти, а вузько вийти.

Панам користь, а нам хворість.

Заробив у пана плату: з чотирьох дощок хату.

Про вовка помовка, а чорт пана несе.

«Тату, лізе чорт у хату!» — «Дарма, аби не пан».

По привичці їздить пан у бричці, а мужик на возі.

Добрий пан: тільки тричі в морду дав.

Дались мені взнаки отаманські кулаки.

За наше жито та ще нас і бито.

Пани однакові, що в нас, що в Кракові.

Годи панові рік, а день не вгодиш — пропав навік.

З пана не буде правдивого отамана!

Добре говорить, а зле творить.

Панська ласка, що вовча дружба.

Панська ласка літом гріє, а на зиму кожуха треба старатися.

Казав пан: «Кожух дам»,— та слово його тепле.

Дав пан Омелькові пояс, як той без штанів оставсь.

Пан як пан, та панята — хоч утікай з хати.

Бог — високо, пан — далеко, а підпанки дадуть дранки.

Не так тії пани, як підпанки.

Не так пани, як панські собаки.

Панська собака по-панськи й гавкає.

Не жне, не косить, а жупан носить.

Який пан, такий його і крам (жупан).

Не всякого пана пізнаєш без жупана.

Птаха пізнати по пір'ю, а пана по халявах.

Плати, дурний Іване, та подякуй панам, що гроші беруть!

Качиного зоба не нагодуєш, а панської кишені не наповниш.

Дай панові покуштувати, а він і гамкне.

Сама земля панові не родить — мужик робить.

Біда учить, а пан мучить.

Чорт душу вийме, а пан шкуру зніме.

Пристав, як пан за подушне.

І пани, й підпанки луску шкребуть.

Панський маніфест спиною читали.

Панам косять, а собі хліба просять.

* * *

Біда нашим головам із панами голими.

Титулів повні шкатули, пихи повні міхи, а вбутими ногами босі сліди роблять.

Чоботи нові, а підошви голі.

Видно пана по халявах.

Пан у чоботях ходить, а босі сліди знати.

Чоботи скриплять, а горшки не киплять.

Гучно, бучно, а п'яти мерзнуть.

Панич, що вкрав бич.

Хоч за гріш — та по-панськи!

Хоч біда — коли гоп!

Хоч копійка в каптані, та на сто рублів чвані.

Хоч поганий, та в жупані.

Пани, на трьох одні штани: котрий раніше встав, той ся і вбрав.

Убрався в жупан і дума, що пан.

Це ті пани, що в самоварі куліш варять.

На гріш амуніції, на десять амбіції.

На безриб'ї і рак — риба.

На безлюдді і Хома — пан.

Пані на всі сани, тільки хвіст волочиться.

Хоч на воді, аби на сковороді.

* * *

Багатому життя, а бідному виття.

Багатому свято, а бідному діла багато.

Доки багат, доти й сват.

Я твоє багатство переживу, а ти мого вбожества не переживеш.

Багатому щастя, а вбогому трясця.

Наші лати переходять панські шати.

Рад бідняк пану, як сирота трясці.

Аж гарчить — так на меншого кричить.

Збагатів Кіндрат — забув, де його брат.

Заліз у багатство — забув і братство.

Не дай боже з Івана пана, з кози кожуха, з свині чобіт.

Коли з грязі та вийде в князі, то доброго не буде.

Багатий ходить до бідного літом, а бідний до багатого взимі.

Бідним і на тім світі на панів робить: пани будуть у котлі кипіть, а бідним дрова носить.

При панській власті нема чого у рот покласти.

Як багатий, так і клятий.

З жиру й собака казиться.

Багач норовить, як би бідного з ніг збить.

Багач чуже загрібає, бо своєму ліку не знає.

Від багача не жди калача.

Знають сусіди, що їсть багач по обіді.

Багач їсть у середу лучче, як бідний у великдень.

Плаває, як пампух в олії.

Плаває, як вареник в маслі.

Зарився в добрі, як свиня в багні.

Яка заможність, така й скупість.

Багатий не любить дати.

Багатому і в будень свято, а вбогому і на паску піст.

Багатий їсть, коли що схоче, а вбогий — коли що трапиться.

У багатого багато калача — діти плачуть, у бідного нічого немає — діти скачуть.

У багатого живіт росте, а в бідного — горб від роботи.

Як багатий, так «здоров був!», а як бідний — «бувай здоров!».

Дурень багатий, так і слово його в лад.

Хоч у голові пусто, аби грошей густо.

Живіт товстий, та лоб пустий.

Доки є земелька, доти й розум в Омелька.

Срібло-злото тягне чоловіка в болото.

Золотом зайця не здоженеш.

З золотом, як з вогнем: і тепло з ним, і небезпечно.

І чорт багато грошей має, а в болоті сидить.

Совісті менше — грошей більше.

Утішеніє, коли в кишені є.

Добра господиня, коли повна скриня.

Багатій не дивиться, чим убогий живиться.

Багач ся дивує, чим бідний діти годує.

Якби не був свинуватий, то би не був багатий.

Багатий бідного не знає.

Багатому і чорт гроші носить.

За багачем сам чорт з калачем.

Бідняк робить, а багачеві родить.

Мужик землю засіває, а пан хліб поїдає.

Бідняки потіють, а пани з того жиріють.

Бідний з праці аж рветься, а багатому черево дметься.

Де один панує, там сотня бідує.

Гроші йдуть до багатого, а злидні до бідного.

Багачеві прибиль, а біднякові загибель.

Багатому і під гору вода тече, а бідному в долині треба криницю копати.

Половина світу скаче, а половина плаче.

Як бідний плаче, ніхто не бачить, а багатий скривиться — усяк дивиться.

Не порівняєш гори з долиною, а багатого з убогим.

Багач гроші збирає, а чорт калитку шиє.

Тіло в золоті, а душа в мерзоті.

Всяк знає, як багач дбає: не своїм горбом, а чужим добром.

Крамар, що комар,— де не сяде, там п'є.

Крамарям як не божиться, так і не розжиться.

За руб свічку бере, а з бідного останню шкуру дере.

Купець — що стрілець: необачного жде.

До царя іти — голову нести.

Цар у державі, як кіт у коморі: кого піймав, того з'їв.

Цар не вогонь, а, ходячи біля нього, опечешся.

Близько до царя — близько до смерті.

Риба рибою живе, а царі — людьми.

БІДА БІДУ БАЧИТЬ ПО СЛІДУ

Бідному все вітер в очі віє.

Не було добра змалку, не буде й до останку.

Б'юся як риба об лід.

Ані печі, ані лави і на столі нема страви.

На бідного Хому і дерево пада.

Такий бідний, як мак начетверо.

В убогого тоді неділя, коли сорочка біла.

Ні за віщо і рук зачепити, щоб було як жити.

Як село, то й голо: в одній хаті мак, а в другій так.

Нема в що тріски збирати.

Поля — що й курці лапою нема де ступить.

Дожилися до того, що хоч серед хати орати.

Тільки й землі маю, що поза нігтями.

На одному покосі сієм жито, гречку й просо.

Довші мої злидні, як твоє багатство.

Чужа біда перед очима, а своя за плечима.

Якби ж такі статки, як недостатки.

Біда, як схоче, то на гладкій дорозі здибає.

Така біда, що хоч з мосту та в воду.

Як одна біда йде, то й другу за собою веде.

Біда біду перебуде — одна мине, десять буде.

Де тонко, там і рветься.

Впав у біду, як курка в борщ.

Привик з бідою — як риба з водою.

Біда вимучить, біда й виучить.

Навчить біда коржі з салом їсти.

Піди й за Бескиди, не збудешся біди.

Піди до Кракова, всюди біда однакова; піди і за Карпати, то й там треба бідувати.

Від Києва до Кракова — всюди біда однакова.

Хто біди не знає — нехай мене спитає.

Нема слободи без біди.

Просилися злидні на три дні, то й вигнать не можна.

Ходила три дні, та виходила злидні.

Іди хутко — біду доженеш, іди помалу — біда дожене, а все від біди не втечеш.

Горе не кинеш в море.

Горе — що море: ні перепливти, ні випити.

Стільки в світі горя, як піску у морі.

Горе не задавить, а з ніг звалить.

Лихо по людях ходить, не по лісі.

«Де ти, лихо, ходиш?» — «Тебе шукаю!»

Не шукай лиха — само тебе знайде.

Мовчи, лихо,— аби тихо!

Лиха конем не об'їхати.

Лихо приходить тихо.

Де лихо пристане, там і трава в'яне.

Чужому лихові не смійся.

Чуже лихо за ласощі, а своє за хрін.

Лихо не вморить, так спотворить.

Доки сонце зійде, роса очі виїсть.

Де гроші подіти — нема за що калитку купити.

Вони такі убогі, що землю держалом міряють, а худобу ложкою.

І хвоста нема у дворі.

Без вола хата гола.

Ні сідла, ні вузди, ні того, що на нього вузду надівати.

До дуги й удила не достає тільки воза та кобили.

Рогатої скотини — вила та граблі; хорошої одежі — мішок та ряднина.

У бідного біда скаче, а дитина їсти плаче.

Добра, як з курки молока, а з верби петрушки.

Убогий чоловік на лихо не жаден.

Бідна душа без гроша.

У кишені вітер гуляє.

У його грошей, як у жаби пір'я.

Якби Хомі гроші, був би й він хороший, а нема — всяк мина.

Як Микита воли мав, то Микита й кумував.

Багач! Його сусіда чотирма волами оре!

Нащо нам гроші, як ми самі хороші!

Батько був середній хазяїн: торби по боках, а сам посередині.

Багатий, як пес на блохи.

Тоді буде він багатий, як пес — рогатий.

Хотіли вражі люди, щоб ми забагатіли, так не діждуть!

Мужик забагатів, як згорбатів.

* * *

Кругом чуже, а в середині не наше.

В своїй хаті й угли помагають.

Свій дім не ворог: коли прийдеш, то й прийме.

Хата чужая, як свекруха лихая.

Чужа хата гірше ката.

І комашки мають подушки, а бідняк — у голові кулак.

З чужого воза серед дороги злізай.

Хоч не красне, але власне.

На чужій землі не доробиш хліба.

Вже ж і в пеклі гірше не буде.

Маємося, як горох при дорозі: хто захоче, той скубне.

На віку, як на довгій ниві, всякого трапиться, всякого хліба ізкоштується — і твердого, і м'якого.

Гіркий світ, а треба жить.

* * *

Хоч сорочка одна, зате біла щодня.

Пізнають хлопці і в драній сорочці.

Хоч і стареньке, аби біленьке.

Позич, голий, сорочки!

Бідне на сорочку старається, а багатий і кожуха цурається.

Голий підперезався та й зовсім зібрався.

А що мені збиратись! Встав, підперезався та й зовсім зібрався.

Голому й розбій не страшний.

Голого пояс не зігріє.

Лата на латі, і шиття не знати.

Лата на латі, а зверху дірка.

Всяка одежина бідному личить.

Хоч не пишно, так затишно.

Дожився: штани одні, а сорочок ще менше.

Розступіться, лахміття, дайте місце лоскуттям.

Прибрався к святу в нову лату.

Поли крає, а плечі латає.

Вітром підбито, а морозом підшито.

Біле — не біле, аби воду виділо.

Одежі — що на ньому, а хліба — що в ньому.

Хоч грошей нема, та в одежу вбився: розкрив поли, то й ноги голі.

Немає в що й солі зав'язать.

Ні гульні, ні роботи, коли рванії чоботи.

Чужа сорочка не гріє.

Тікай, голий, бо обдеруть!

З голого, як з святого, не візьмеш нічого.

Мокрий дощу, а голий розбою не боїться.

Отакі наші вжитки: ні кожуха, ні свитки.

Якраз Савці свитка, та тільки рукавів нема.

Не до нашої шиї ті коміри шили.

Без кожуха бере скруха.

Як холод, то й кожушана лата за рідного брата.

Холодно, одягнувшись в одно. Однаково і в двоє, як плохі обоє.

На свиті стільки лат, як на селі хат.

Бідному куди не кинь, то все латкою наверх.

Куди не оберни, то все дірки зверху.

Багатий на лати та на дрібні сльози.

Щовечора, щоранку та й надінеш новодранку.

Бідний носить, що може, а багач — що хоче.

* * *

Голод — не тітка, найми — не свій брат.

Голод — не тітка, а лютої мачухи лютіший.

Навчить біда ворожити, як нема що в рот уложити.

Голодний і кия не боїться.

Вижене голод на холод.

Попросили б і сісти, так нічого їсти.

Охляв, як щеня у дощ.

Аби що до губи — будуть їсти зуби.

Як окраєць на столі, так і душі веселій.

День не їдять, два дні перегодять, а тоді знову не їдять.

Як не наївся, то не налижешся.

Обмок — як вовк, обкис — як біс, голоден — як собака!

Голодній кумі хліб на умі.

Голодній курці просо на думці.

Голод — найкращий кухар.

Голодному і опеньки — м'ясо.

Голодне їсть і холодне.

Наш піддячий любить борщ гарячий, а як голодний, їсть і холодний.

Добрий хліб, коли нема калача.

Ми вас, книші, поважаємо: як є в віщо, то вмочаємо, а ні — вибачаємо.

Такий убогий, що й кошеняти з запічка нічим виманити.

Стільки має, як голодний за зубами.

Хоч нічого їсти, та весело жити.

Добре пісні співати, пообідавши.

То ще не біда, що в житі лобода! Ото біди, як ні жита, ні лободи.

Прожив, як у ступі стовк: ні смаку, ні знаку.

Як недоїси, то й святого продаси.

Будем постити, як хліба не стане.

Не в тім річ, що у хаті піч, а в тім діло, щоб у печі кипіло.

Як наймити роблять, у хазяїна дух радується, сядуть їсти — серце болить.

Згадай мак, та їж так.

З'ївши калач, знов берися до хліба.

Бідак живе обачно: раз на день їсть, та й то не смачно.

Літом сякий-такий бур'янець, а хліба буханець — та й ситий чоловік.

Люди мруть не від хліба, але від голоду.

Не первина з порожнім мішком до млина.

Як ні з чим у млин, так порожняком додому.

Молотив цілий день, а віяти нічого.

Ні в горшку, ні в мішку.

Не замісиш густо, як у коморі пусто.

Хліб та вода — бідного їда.

То не біда, як п'ється вода.

Хліб — батько, вода — мати.

Лісу — хоч бійся, води — хоч мийся, а хліба — хоч плач.

Поки жнемо, поти й їмо, а як скосили, то все й поїли.

Ситий голодному не товариш.

Без хліба половина обіда.

Святий боже, святий кріпкий, нема хліба ані дрібки.

Аби було що їсти, можна й на городі сісти.

Багач не відає, що бідний обідає.

Всі люди на одне сонечко глядять, та не одно їдять.

Сьорбай, не дбай: хоч рідка, аби багацько.

Багато два грибки в борщ.

Бий, жінко, ціле яйце в борщ: хай пан знає, як хлоп уживає!

Лихо наше — ячна каша: з'їв би і такої, та нема ніякої.

З пшона й дурень каші наварить.

Казала кума — дам пшона, а у неї в самої нема.

Давайте круту варить, бо рідкої ні з чого.

Густенька каша, та не наша, а наш несолоний куліш — як хочеш, так і їж.

За полушку ні в борщ, ні в юшку.

З попелу галушки не вдаються до юшки.

Стало на юшку, а не стало на петрушку.

У вбогого щодня піст.

Більше днів, як ковбас.

У піст їли хрін, а у м'ясниці — кислиці.

Воно як трапиться: коли середа, а коли й п'ятниця.

Середа в нас аж до п'ятниці.

Отак, двом рак, третьому юшка.

Від дешевої рибки не побіжиш стрибки.

Споживай, Хведьку, то хрін, то редьку.

Чого маленько, того криши міленько.

Поволі, хлопчику,— раз хліба, два рази борщику.

Густа каша дітей не розгонить.

Хоч з корита, та досита.

Їж, коза, лозу, коли сіна нема.

Вареники-хваленики, усі вас хвалять, та не всі варять.

Казав дід бабі: «Якби сир та масло, то вареників наварила б, тільки що ж,— борошна нема».

За одним присідом вечеря з обідом.

Не вечерявши легше, а повечерявши краще.

Голодне око не засне глибоко.

Не спиться — хліб сниться.

Доки багатий стухне, бідний з голоду опухне.

Дайте води, бо так їсти хочеться, що ніде переночувати.

Здався дід на обід, без вечері спати ліг.

Давайте, що попало, як не хліб, то сало.

Що-небудь, аби борщ.

Вовна, не вовна, аби кишка повна.

Де на двох вариться,— третій поживиться.

Борщ усьому голова.

Добрий борщик, та малий горщик.

Що до чого, а борщ до хліба.

Каша — наша, батьків — борщ.

Голодна кума, як нема пшона.

Чорний мак, та смачний, а біла редька, та гірка.

На ласий шматок знайдеться куток.

Усолодився, як черв'як у хріні.

Байдуже паска, аби порося.

Риба — вода, ягода — трава, а хліб — усьому голова.

Не йде на ум ні їжа, ні вода, коли перед очима біда.

Нема хліба — їж пироги!

Голодному і хрущ — м'ясо.

Дурниці вареники й варяниці, інша справа борщ,— хоч поганий, так до біса!

Яка приправа, така і потрава.

Дурне й сало без хліба!

* * *

Нестатки гонять з хатки.

Добре лежать на печі, як єсть у хаті калачі.

Найнявся, як продався.

Наймають до телят, а роби, що велять.

Розживемся, як у пастухи наймемся.

Добре все уміти, а не все робити.

І холодно, і голодно, і додому далеко.

На чужій стороночці поклонишся і вороночці.

З поклонів як не згорбатієш, але й не забагатієш.

З розкоші не йдуть в міхоноші.

Був на бувалицях, знає, що кий, що палиця.

Аби шия — ярмо буде.

Б'ють, а плакать не дають.

Всього буває на віку: і по спині, і по боку.

Не літа зсушили тіло, а від праці помарніло.

Не вжалієш батька в наймах, як найнявся,— нехай служить.

Служив у дуки — натерпівся муки.

За свій труд попав у хомут.

За чужою роботою й світа не бачиш.

Хто мусить, той і камінь укусить.

Хто везе, того й поганяють.

Хто у службі не бував, той горя не видав.

Така честь, як собаці в ярмарок: або всюди ганяють, або хазяїн до воза прив'яже.

Ганяють, як зайця.

Гриць за волами, Гриць і за дровами.

І сюди Микита і сюди Улита.

Наймит не по своїй волі служить.

Добре найнявся: дають рано води, а ввечері і пити.

Вертиться, як муха в окропі.

Не довернешся — б'ють, перевернешся — б'ють.

Тягни лямку, поки не викопають ямку!

Робити є де, а заробити — то ніде.

Заробив води до хліба.

Зароблений сухар краще краденого бублика.

Заробив на сіль до оселедця.

Як приймали, то й сала давали, а як прийняли, то й хліба не дали.

Лежня панська, а харч собачий.

Працюй, як коняка, а їж, як Рябко.

Що маєш зробити завтра, зроби сьогодні, що маєш із'їсти сьогодні, із'їж завтра.

Наймит ходячи наїсться, а стоячи виспиться.

З такої страви ляжеш вздовж лави!

Обіцяв хазяїн дати, тільки велів заждати.

Солом'яним слугою ніхто не доробився.

Добрий давалець: роботи дає з верхом, а харч видавцем.

Гарне життя: як собаці на прив'язі.

Хлібом кормлять, а стеблом очі колять.

Дано тобі кісточку: хоч лижи, хоч надалі держи.

Наймися, наймитку, в мене, а я у попа — для луччої харчі.

Ой матінко-зірко, служить панам гірко.

До їдіння, паночку, бий, а до роботи не силуй.

Ні хліба, ні солі, і сам бурлак у неволі.

Безрідному бурлаці, як собаці.

Нема гірше, як бурлаці: куди попхнуть.

Бурлак сам горить, як свічка: як до роботи, як до охоти.

Бурлак як сирота: коли біла сорочка, тоді і свято.

Доля чумацька гірка і щастя щербате.

Побила лиха година, ота чужа нива та позичений серп.

На чужому полі не матимеш волі.

З хазяйської правди наймитові очі лізуть.

Де м'яко стелять, там твердо спать.

Наймитові з хазяїном не брататися.

ПІП НЕ ПОМОЖЕ, ЯК ЖИТТЯ НЕГОЖЕ

Піп та дяк звикли на дурняк.

В попа здачі, а в кравця остачі не питай.

Богу — слава, а попу — шмат сала.

Попові спершу гроші покажи, а тоді про своє горе кажи.

Благослови, владико, дерти з бідного лико!

Нема нікому так добре на світі, як попові та котові: обидва лежать та хліб дурно їдять.

За чужую кривавицю купив у церков плащаницю.

У церкві обновився хрест, а на попові — ряса.

Знехотя піп порося з'їв.

Бреше, як піп у церкві.

Тікайте, кури, піп іде!

Напали, як чорти на попа.

Нема дурнішого од попа: люди плачуть, а він співає.

То ж тільки піп та півень такі дурні, що до світа співають.

Дурний піп — дурна й молитва.

Що я, дурніший від попа?

Щодень бога хвалить, і щодень людей дурить.

Борода велика, а дурний владика.

Заїла попа грамота!

Аби люди, а піп буде.

Піп скільки ступить, стільки злупить.

Вибрався піп у ризу, а чорт у рядно і говорять одно.

І попи, і пани — одного поля бур'яни.

У попа все долоня свербить.

Кому мрець, а попові гроші в гаманець.

Попи й дяки, як на полі будяки.

Шкода невелика, що помер владика.

У владики два язики: бога хвалить і людей дурить.

В кого гроші, за того й бог.

Святий боже зорать не поможе.

І злодій просить бога, щоб украсти.

Коли б бог слухав чередника, то за літо б уся череда видохла.

На бога покладайся, а розуму тримайся.

Не все до бога — треба й до розуму свого.

Бог то бог, та не будь і сам плох.

Богу не молись, а до берега гребись.

Бог лякає мужика громом, чорт рогом, а піп знов богом.

Боже ти мій, за що ти мене караєш? Чи я коли в церкву ходжу, чи я коли корчму мину?

Добре — в пекло, бо там тепло, а піди в рай, то ще й про дрова дбай.

Якби не мужик і не хліб, здохли б і пан і піп.

В середу постила, а кобилу вкрала.

Спасається, а кусається.

З дурного говіння не буде спасіння.

На тобі, куций, паски, щоб і ти знав, що великдень.

З одного дерева ікона й лопата.

Не годиться богу молиться — будем горшки накривать (іконами).

На тім світі мною хоч тин підпирай, аби тут гаразд!

Бурлак свічки до церкви не всуче.

Піст — не міст; можна об'їхати.

Говіє, а у рот віє.

Така правда, як попівське чудо.

Обернися, порося, на карася!

Дурневі чудо, а попові хліб.

Усе боже, тільки гріхи наші.

Обіцяв бог дати, тільки велів підождати.

Тоді бог дасть, як сам заробиш.

Поможе, як попова молитва.

«Поможи, боже!» — «А ти не лінуйсь, небоже!»

Боже поможи, а сам не лежи!

«Дай мені, боже!» — «Роби, небоже, то й дам, може».

«Дай, боже!» — «Роби, небоже!»

Надія у бозі, коли хліб у стозі.

Перебила свиня «отченаш», нехай же тепер сама богу молиться.

Як нема хліба, нема й «отченашу».

Піп бере горлом, купець торгом, а мужик горбом.

До неба високо, до царя далеко.

Чого за гроші не можна зробити! І бога за гроші можна купити.

Доки бога намалюєш, то чорта з'їси.

Родись, хрестись, помирай — та все грошики давай.

Куди ходім, то ходім,— аби не до церкви.

До церкви піду, але чорта богу молитимусь.

Не йде дівка до церкви богу молиться, а йде на хлопців дивиться.

Не думав бути в церкві, та собаки загнали.

Велике свято, що Гриць у церкві.

Коли не прийде до церкви, то все паски святять.

Вірую, вірую, по церкві бігаю: як би двері знайти та з церкви втекти.

Дзвін до церкви скликає, а сам у ній не буває.

Богу молиться, а в чорта вірує.

Доспівався піп до пустої церкви.

Без прибутку й монахи не торгують.

У Лавру, що в шинок, не ідуть без грошей.

Того «братія» ледаща, що мир трудящий.

Що козаку видиться, те монаху сниться.

Добре монастирю на царських харчах.

У попа та мо́наха і в руці око.

І божа обитель даром хлібом не нагодує.

Святим отцям би не чотки в руки, а ціп.

Не дай монахові — одніме.

Іноки в трапезниці їдять, а в келії запивають.

Ледачого монаха і мир не нагодує.

Де богомольці плачуть, там ченці скачуть.

У монастирі сім неділь на тиждень.

В монастирському озері чорти рибу плодять.

І монахи люблять пить, та уміють скрить.

СИЛЬНІ ТА БАГАТІ РІДКО ВИНУВАТІ

З дужим не борись, а з багатим не судись.

Пан з паном погодиться, а Іван у спину дістане.

Не чекаєм добра від пана, як правди від лиса.

Панич добрий, як отець: взяв корову і овець, а пані — як мати: наказала теля взяти.

Коза з вовком тягалася, — тільки шкура зосталася.

Не прав вовк, що козу з'їв; не права коза, що в ліс пішла.

У панів багато куплених брехунів.

Писар провинився, а шевця повісили.

Пан нашкодив, а старця повісили.

На кому гріх, а мужикові батіг.

Дере коза лозу, а вовк козу, а вовка мужик, а мужика пан, а пана юриста, а юристу чортів триста.

Хапун такий, що й з рідного батька здере.

Хто має викрути, не піде в некрути.

Коли в кишені вітер віє, то не лізь у суд, Мусію.

Як не даси з просьби, то даси з принуки, а чого просьба не докаже, то докажуть буки.

Бідному з багатим судиться,— то краще в морі втопиться.

З паном судитись — як чолом об стінку битись.

Закон у пана, як дишло: куди направить, туди й вийшло.

Що пан затягне пером, то хлоп не витягне волом.

Волієш з хлопом згубити, ніж з паном знайти.

Не судись, бо постіл дорожче обійдеться за чобіт.

Оддай і сало, аби за моє стало.

Голий голого не позива.

Не бійся закону, а бійся судді.

Сила закону не знає.

«Чия справа?» — «Війтова!» — «А хто судить?» — «Війт!»

Де гроші говорять, там правда мовчить.

Хто маже, той і їде.

Суха ложка рот дере.

Де гроші судять, там право в кут.

Так не візьме, як становий карбованця.

Лучче з ведмедем борюкаться, ніж з паном рахуваться.

Не вір багатому ніколи, бо за його порадою лишишся голий.

Ніколи з панами не міряйся руками, бо як довгі — відріжуть, а короткі — витягнуть.

Слабий з дужим не борись, голий з багатим не дружись.

Пан з паном, а Іван з Іваном.

Панки б'ються, а в нас чуби рвуться.

Пани б'ються, а в мужиків боки болять.

ГОЛОТА ВИЛІЗЕ З БОЛОТА

Голота не боїться ні дощу, ні болота.

Діждемо пори, що й пани злізуть з гори!

Діждемо пори, що й ми вилізем з нори!

Співатиме півень, чи ні, а день буде.

Загляне сонце і в наше віконце.

Буде й на нашій вулиці празник.

Не страшне бідному горе, як щуці море.

Аби живі, а що голі — то нічого: колись і наша візьме.

Людська кривда панам боком вилізе!

Або волю здобути, або дома не бути.

Більш копи лиха не буде!

На панську мудрість мужицька хитрість.

Горе гострить розум.

Ведмідь який, а й йому кільце вправляють.

За праве діло стій сміло!

Хвали жито у копні, а пана в труні.

Носив вовк овець — понесуть і вовка.

Прийде на пса мороз.

Правда кривду переважить!

Будуть пани дутися, поки полопаються.

Що панська хвороба, що наше здоров'я.

Побий того, боже, в кого багацько грошей!

Не в багатстві сила, а в чорних руках.

І за морем люди б'ються з горем.

Хто ся боре — тому не горе.

У пана брать — своє вертать.

І собаці своєї хати хочеться.

За панське гріха нема.

Віділлються вовкові овечі сльози!

Не так воно зробиться, як панам хочеться!

Не бити гадюки — не взяти у руки!

На всяку гадину — своя рогатина.

Не шукай долі, а волі.

Слухай, як пан каже, а роби, як сам знаєш.

На те й лихо, щоб з ним битись!

Лихо не мовчить!

Нужда закон ломить.

Катюзі буде по заслузі.

Хоч долі, аби на волі.

Хоч спина гола, аби своя воля.

От тобі хомут і дуга — тобі я більше не слуга.

Присягаю зеленому гаю: як гай розів'ється, служба минеться.

Біда людей єднає.

Хто став у ряду, держи і біду.

Громада — великий чоловік.

Що громада скаже, то й пан не розв'яже.

Більший чоловік громада, ніж пан.

Громада плюне — війта затопить.

Копа переможе й попа.

На миру і смерть красна.

З миру по нитці — голому сорочка.

Як зберуться тучки в кучки — буде громовиця!

Нуте, браття, або перемоги здобути, або дома не бути!

ХОЧ КРОВ ПРОЛИВАЛИ, ЗАТЕ ВОЛІ ДІСТАЛИ

Про нове життя та боротьбу
з ворогами радянського краю.

ДО ЩАСТЯ І СВОБОДИ ВЕДЕ ПАРТІЯ НАРОДИ

Ленін дав свободу трудовому народу.

Леніна стяг до комунізму вказав шлях.

Ленін не вмер, він живе й тепер.

Ленінська воля — то наша доля.

Правда Леніна житиме, доки сонце світитиме.

Від ленінської науки міцніють розум і руки.

Спасибі Іллічу — електрикою свічу.

Радянська сила ворогів побила.

Хоч важка була дорога, зате наша перемога.

Наша власть — панам зась!

* * *

Де машина ходить, там пшениця родить.

Щоби лиха не знати, треба трактором орати.

Де трактор оре, там пшениці море.

Працюй ударно, житимеш гарно.

У працьовитім колективі всі заможні і щасливі.

Що у плані, те й на лані!

У колективі чужої роботи нема.

Як за колгосп дбатимеш, то хліб завжди матимеш.

Колгоспна сила біду зломила.

Добре там живеться, де гуртом сіється й ореться.

Яка ланка, така і ділянка.

Хто мілко оре, тому горе.

Дружно люди візьмуться — гори здадуться.

Хто не працює — той не їсть.

Без попів більше в полі снопів.

Де робить гурточок, там повний куточок.

Годі молитися, треба учитися.

Здобудеш освіту — побачиш більше світу.

Церква і дзвони — старі забобони.

Без попа жиєм, а білий хліб жуєм.

Без бога у космос дорога.

Жить — народу служить.

Наша Армія Червона — наша міць і оборона.

Дощик іде — буде слизько; тікай, Махно, красні близько.

Дурний, як Скоропадський!

У вагоні директорія, під вагоном — територія.

Клене, як баба Денікіна.

Де Радянська країна — там вільна людина.

Заглянуло сонце і в наше віконце.

Єдність і братерство — велика сила.

Мир і братерство — найкраще багатство.

У Радянському Союзі всі живуть, як вірні друзі.

Людина людині — друг, товариш і брат.

В нашій дружбі — наша сила.

Якби тому трясця, кому війна щастя.

Мир будує — війна руйнує.

Як будемо в дружбі жити — нас нікому не зломити.

Як в полон попадається, «Гітлер капут» — кається.

До Москви «гох» — а з Москви «ох».

Минулася фашистові дурниця — наше сало, яйця й паляниця.

Думав «гут», а прийшов капут.

Фашистська вдача — собача.

Наступали танками, а втікали санками.

Бреше, як Геббельс.

Труситься, як фашист після Східного.

Попалася в Германію — в сльозах хустку виперу, а на грудях висушу.

Краще вмерти стоячи, як жити на колінах.

Фашисту відплата — партизанська граната.

За рідний край життя віддай.

Лучче на своїй стороні кістьми лягти, ніж на чужині слави натягти.

Радше впадь, але не зрадь.

Кожному мила своя сторона.

Людина без вітчизни, як соловей без пісні.

Кожна травичка на своєму корені росте.

Добре тому, хто в своєму дому.

За рідною землею і в небі скучно.

Нема в світі, як своя країна!

І золоті удила коневі не милі.

Воля дорожча за життя.

* * *

Де гурт — там і сила.

В гурті робити, як із гори бігти.

В гурті і каша їсться.

Гурту і вовк не страшний.

Дружній череді і вовк не страшний.

Дружні сороки орла заклюють.

Всі за одного і один за всіх.

Собором і чорта поборем.

Яка громада, така й рада.

Без ради і військо гине.

Де згода панує, там і горе танцює.

Краще солом'яна згода, як золота звада.

Згода дім будує, а незгода руйнує.

Нехай буде, як скажуть люди.

Що громаді, те й бабі та й бабиному сину.

Семеро одного не ждуть.

Один у полі не воїн.

Один цвіт не робить вінка.

Одна бджола мало меду наносить.

Один гусак поля не витопче.

З одної ягоди немає вигоди.

Одним пальцем і голки не вдержиш.

Одною рукою в долоні не заплещеш.

Одна головешка в печі гасне, а дві в полі горять.

Де незгода, там часто шкода.

Вдома і солома їдома.

Вдома і стіни гріють.

КОЖЕН КРАЙ МАЄ СВІЙ ЗВИЧАЙ

Скільки світа — стільки дива.

Що город, то норов.

Що інше сільце, то інше слівце.

Що інша хатка, то інша гадка.

В чужій стороні і весна негарна.

В чужій хаті тріска б'є.

На чужині, як у домовині.

Із своєї печі і дим не гіркий.

Де не є добре, а вдома краще.

Рідна земля і в жмені мила.

З рідної сторони і ворона мила.

Кожному птаху своє гніздо миле.

Берись дружно, не буде сутужно.

Дерево міцне корінням, людина — друзями.

ВСЯКИЙ СВОГО ЩАСТЯ КОВАЛЬ

Висновки й поради з житейського досвіду.

СВІЙ РОЗУМ МАЙ І ЛЮДЕЙ ПИТАЙ

Шануй учителя, як родителя.

За одного вченого дають десять невчених.

На те коня кують, щоб не спотикався.

Треба розумом надточити, де сила не візьме.

Наука не веде до бука.

Наука в ліс не веде, а з лісу виводить.

Вчення — світ, а невчення — тьма.

Книга вчить, як на світі жить.

Вчення в щасті украшає, а в нещасті утішає.

Мудрий ніхто не вродився, а навчився.

Не штука — наука, а штука розум.

Вік живи — вік учись.

Не кажи — не вмію, а кажи — навчусь!

Чого навчився, того за плечима не носить.

Хто хоче більше знати, треба менше спати.

Потрібно учиться — завжди пригодиться.

Вчитися ніколи не пізно.

Чого Івась не навчиться, того й Іван не буде знати.

Учись змолоду — пригодиться на старість.

Хто людей питає, той і розум має.

Розумного пошли — одне слово скажи, дурня пошли — три скажи та й сам за ним піди.

Розумному натяк, дурневі кийок.

Умний слова побоїться, а дурневі й батіг не допоможе.

Розумний не подивує, а дурний не побачить.

Не звання дає знання, а навпаки.

Розуму не позичиш.

Розум за гроші не купиш.

Золото без розуму — болото.

І сила перед розумом никне.

Сила без голови шаліє, а розум без сили мліє.

Що голова, то розум.

Голова не на те, щоб тільки кашкет носить.

Голова без розуму, як ліхтар без свічки.

Хто розуму не має, тому й коваль не вкує.

Борода не робить чоловіка мудрим.

Не учися розуму до старості, але до смерті.

Всяк розумний по-своєму: один спершу, а другий потім.

Розумна Парася на все здалася.

Два хитрих мудрого не переважать.

Чим розумний стидається, тим дурний величається.

Казав Наум: візьми на ум!

Розумного на покуті саджають для честі, а дурня — для сміху.

Не бійся розумного ворога, а бійся дурного приятеля.

Краще з розумним загубити, як з дурнем найти.

Мудрий не все каже, що знає, а дурень не все знає, що каже.

Не бажай синові багатства, а бажай розуму!

Кому біда докучить, то і розуму научить.

Яка головонька, така й розмовонька.

На людей складайся, розуму ж тримайся.

Колос повний гнеться до землі, а пустий догори стирчить.

Верба хоч і товста, але зсередини пуста.

Краще догана мудрого, як похвала дурня.

В кого в голові капустяна розсада, не поможе і посада.

Розумний учить, дурень повчає.

Розумний розсудить, а дурень осудить.

Поки розумний думає, то дурень уже робить.

Порожня бочка гучить, а повна мовчить.

Не на користь книжку читать, коли вершки лише хапать.

Хто пише та малює, той діток своїх годує.

Письменний бачить поночі більше, як неписьменний удень.

Писать — не язиком чесать.

Не пером пишуть, а умом.

Страшне перо не в гусака, а в дурака.

Що написане пером, не вивезеш і волом.

Пташка красна своїм пір'ям, а людина своїм знанням.

По одежі стрічають, по уму проводжають.

Маєш голову, май же й розум.

Ліпший розум, як готові гроші.

Коли б той розум наперед, що потім!

Голова — добре, а дві — краще.

До булави треба голови.

В голову, як у торбу, що знайдеш, те й сховаєш.

Незнайко на печі лежить, а знайко по дорозі біжить.

Око бачить далеко, а розум ще далі.

Перед розумом і сила поступається.

То головка: там два клало, а третій топтав.

Розумній голові досить дві слові.

ДІЛО МАЙСТРА ВЕЛИЧАЄ

Сталь гартується в огні, а людина — у труді.

Без діла слабіє сила.

Бджола мала, а й та працює.

Ранній пізньому не кланяється.

Вовка ноги годують.

Для нашого Федота не страшна робота.

Треба нахилитися, щоб з криниці води напитися.

Без труда нема плода.

Щоб рибу їсти, треба в воду лізти.

Без труда не виловиш і рибки з пруда.

Не розбивши крашанки, не спечеш яєчні.

Не побігаєш — не пообідаєш.

Де руки і охота, там спора робота.

Тяжко тому жить, хто не хоче робить.

Очам страшно, а руки зроблять.

Не журись та за діло берись.

Слова — полова, а праця — диво.

Яка кроква, така й лата, яка праця, така й плата.

Сьогоднішньої роботи на завтра не відкладай.

Гірко поробиш — солодко з'їси.

Без роботи день роком стає.

Без діла сидіти, то можна одубіти.

На охочого робочого все найдеться діло.

Взявся за гуж, не кажи, що не дуж.

Доки не впріти, доти не вміти.

Хто дбає, той і має.

Попороби до поту, то й поїси в охоту.

Без трудів не їстимеш пирогів.

Лежачого хліба ніде нема.

Добре чужими руками жар загрібати.

На чужий труд ласий не будь.

Чужим добром не забагатієш.

Білі руки чужі труди люблять.

Руки білі, а сумління чорне.

Білоручки — дармоїди та недоучки.

Без діла жить — тільки небо коптить.

Вставай до сходу сонця, працюй до ночі, то їстимеш калачі.

Хочеш їсти калачі, не сиди на печі.

Ранні пташки росу п'ють, а пізні — слізки.

Не кайся рано встати, а кайся довго спати.

Ану вставай, чоловіче, третій півень кукуріче.

Маленька праця краща за велике безділля.

Праця чоловіка годує, а лінь марнує.

Роботі як не сядеш на шию, то вона тобі сяде.

Не святі горшки ліплять.

Не навчишся плавать, поки в вуха води не набереш.

Коли не пиріг, то й не пирожися: коли не тямиш, то й не берися!

На дерево дивись, як родить, а на людину, як робить.

Роботящі руки гори вернуть.

І коваль, і швець, і кравець, і на дуду грець.

Доброму коневі — не довгі версти.

Вміння і труд все перетруть.

За невміння деруть реміння.

Що вміть, так того за поясом не носить.

У вмілого руки не болять.

В умілого і долото рибу ловить.

Не вчи орла літати, а соловейка співати.

Не вчи ученого їсти хліба печеного.

Луччий приклад, ніж наука.

Чужими руками добре гада ловити.

Не все одразу дається, а потроху та помалу, то зробиш користі чимало.

Поганеньке ремество краще доброго злодійства.

Ремесло не коромисло, плеч не відтягне.

Ремесло на плечах не висить і хліба не просить, а хліб дає.

Добре тому ковалеві, що на обі руки кує.

Коли не коваль, то і кліщів не погань.

Добре ковадло не боїться молотка.

Хто робить лемеші, той їсть книші.

Швець знай своє шевство, а в кравецтво не мішайся.

Коли не тямиш, то й не берися.

Що б то був за швець, коли б усім на один копил чоботи шив!

Швець без чобіт, а тесля без воріт.

З ткача не буде багача, а з швачки багачки.

І шитеє, і поротеє знає.

Як хочеш шить, то перш вузлика зав'яжи.

Без сокири не тесляр, без голки не кравець.

Що маєш робить, то зроби сьогодні, а що маєш з'їсти, то з'їж завтра.

Коваль клепле, доки тепле.

Куй залізо, поки гаряче.

Ненагріте залізо не зігнеш.

Час на часу не стоїть.

Час не віл, його не налигаєш!

Не доженеш і конем, що запізниш одним днем.

Краще на п'ять хвилин раніше, ніж на хвилину пізніше.

Краще нині горобець, як узавтра голубець.

Відстанеш годиною — не здоженеш родиною.

На годину спізнився, за рік не доженеш.

Згаяного часу і конем не доженеш!

Що нині утече, то завтра не зловиш.

Тільки сир одкладений гарний, а одкладна робота ні.

Не поговоривши з головою, не бери руками.

Аби руки і охота, буде зроблена робота.

Без охоти нема роботи.

Не почавши — не кінчиш.

Не той молодець, що починає, а той, що кінчає.

Коли став робить, то байдики не бить!

Кінець діло хвалить.

* * *

Зробив діло — гуляй сміло.

Добре діло утіха, як ділові не поміха.

Сопілка — вівчареві втіха.

Як умієм, так і піем.

Музика без'язика, а людей збирає.

Дудка знає, нащо грає.

Аби танцювати вміла, а робити лихо навчить.

Дружні сороки орла заклюють

Хоч три дні не їсти, аби з печі не злізти

Танець не робота, а хто не вміє, то срамота.

Заграйте мені, цимбали, щоби ніженьки дримбали!

Гуляй, душа, без кунтуша!

Вмій пожартувати, та знай, коли перестати.

Жартувала баба з колесом, доки у спицях застряла.

З жарту часом і біда буває.

Жартуй, глечику, доки не луснув.

Аби розум — щастя буде.

Не родись багатий, а родись щасливий.

Дівка не без щастя, козак не без долі.

Щастя — не підкова, під ногами не знайдеш.

Всякий свого щастя коваль.

Дожидай долі, то не матимеш і льолі.

Щастя без розуму — торбина дірява.

Не родись багатий та вродливий, а родись при долі та щасливий.

Щастя біжить, а нещастя летить.

Щастя з нещастям на одних санях їздять.

Кому щастя, той на киї випливе.

Щастя має ноги, а біда — роги.

Що написано на роду, того не об'їдеш і на льоду.

Моє щастя таке, як тої курки, що качата водить.

Як не було талану, не буде й долі.

При нещасті і розумний подурнішає.

Що буває, те й минає.

Знайшов — не скач, згубив — не плач.

Зле — не гнися, добре — не пнися.

Справжнє щастя завжди попереду.

Щастя знає, кого шукає.

Із щастя та горя скувалася доля.

Щастя розум одбирає, а нещастя повертає.

Без лиха не бува добра.

Вдар лихом об землю.

Що буде, то буде, а більш копи лиха не буде.

Бува лихо, що плаче, а бува, що й скаче.

Перемелеться лихо — добро буде.

Хто горя не бачив, той і щастя не знає.

Як топишся, то й за бритву вхопишся.

Хто топиться, той за соломину вхопиться.

Хто потопає, той ся за косу хапає.

Думай, не думай, а вище себе не плигнеш.

Журба сорочки не дасть.

Від розкоші кучері в'ються, від журби — січуться.

Як не було добра зранку, то не буде й до останку.

Не родися красна, а родися щасна.

Добре ім'я — найкраще багатство.

Батьком-матір'ю не хвались, а хвались честю.

Бережи честь змолоду.

Сумління — найкращий порадник.

Добре роби, добре й буде.

Добро довго пам'ятається, а лихо ще довше.

Хто людям добра бажає, той і собі має.

Чесному всюди честь, хоч і під лавкою.

Кого почитають, того й величають.

Доброму скрізь добре.

Добре діло роби сміло.

Робиш добро — не кайся, робиш зло — зла й сподівайся.

Добрі вісті не лежать на місці.

До доброї криниці стежка утоптана.

Хороший товар сам себе хвалить.

Добрий собака на вітер не гавка.

Світ не без добрих людей.

Добрий чоловік — надійніше кам'яного мосту.

Все добре переймай, а зла уникай.

Від добра добра не шукають.

З ким поведешся, того й наберешся.

Не одежа красить людину, а добрі діла.

З добрим поживеш — добре й переймеш, з лихим зійдешся — й свого позбудешся.

Хто не чинить лихого, тому не страшно нічого.

Лихий доброго псує.

Від лихого поли вріж та тікай.

Добре далеко розходиться, а лихе ще й далі.

Не бійся чорта, а лихого чоловіка.

Глибока вода не каламутиться.

Покора стіну пробиває.

Покірну голову меч не січе.

Коли тихо — не буде лиха.

Ладом усе можна.

Мовчанка гнів гасить.

В чужому домі будь привітливий, а не примітливий.

Не криви писка коло чужої миски.

Пильнуй свого носа, а не чужого проса.

За науку — цілуй батька й матір у руку.

Шануй батька й неньку, буде тобі скрізь гладенько.

Шануй сам себе, шануватимуть і люди тебе.

Коли тебе добрі люди шанують, шануйся й сам...

Посієш вчинок, виросте звичка.

Не копай другому ями, бо й сам упадеш.

Не міряй всіх на свій аршин.

Не підливай масла у вогонь.

Не плюй в криницю, знадобиться води напиться.

Не роби комусь, що собі не мило.

Чого собі не зичиш, і другому не жадай.

Не кидай живого, не шукай мертвого.

Чуже переступи, та не займи.

Чужого не візьми, своє не попусти.

Не бери, де не поклав.

На чужому коні не наїздишся, на чужому добрі не нахвастаєшся.

Чужий кожух не гріє.

Зароблена копійка краще краденого карбованця.

Святий звичай не позичай. Позичаєш чуже, а віддавати своє прийдеться.

Не позичай, бо злий обичай: як віддає, то ще й лає.

Ліпше без вечері лягати, та без боргів уставати.

Чужого не бери, а свого не попусти.

Ліпше своє мале, ніж чуже велике.

Краще своє латане, ніж чуже хапане.

Нажите махом піде прахом.

Не микайся, Грицю, на дурницю, бо дурниця боком вилізе.

ХЛІБ-СІЛЬ ЇЖ, А ПРАВДУ РІЖ

Правда світліша за сонце.

Топчи правду в калюжу, а все чиста буде.

Брехня стоїть на одній нозі, а правда на двох.

Правда — як олія, скрізь наверх спливає.

Вийде правда наверх, як олива з води.

Правда і в морі не втоне.

Правда і з дна моря виринає, а неправда потопає.

Все минеться, одна правда останеться.

Ніде правди діти.

Правда суду не боїться.

Хоч гол, так прав.

Правда очі коле.

Що правда, то не гріх.

Правду не сховаєш.

Правдою весь світ зійдеш, а неправдою ані до порога.

Не шукай у других правди, як в тебе її нема.

Не той друг, хто медом маже, а той, хто правду каже.

Пан хоч і шапку зніме, то і в шапці правди нема.

Пан не любить правди, як пес мила.

У нього стільки правди, як у решеті води.

Стільки правди, як у шелягу срібла.

Стільки правди, як у кози хвоста.

Хто бреше, тому легше, а хто правдує, той бідує.

І за рідного батька правду кажи!

Правда в постолах, а кривда в чоботях.

Правда розмислу не потребує.

Де сила панує, там правда мовчить.

Правда на дні моря спочиває.

Краще кривду перетерпіти, як кривду чинити.

Коли золото випливає, правда потопає.

Засип правду хоч золотом, затопчи її болотом, а вона наверх сплине.

Біда на світі, коли нема правди!

Пси виють, а місяць світить.

Собака гавка, а мажі йдуть.

Пес бреше на сонце, а сонце світить у віконце.

Брехнею світ перейдеш, а назад не вернешся.

Не на брехні світ стоїть.

Брехень багато, а правда одна.

* * *

Умій сказати, умій і змовчати.

Давши слово — держись, не давши — кріпись.

Слово — не горобець, вилетить — не піймаєш.

Шабля ранить голову, а слово — душу.

Рана загоїться, зле слово — ніколи.

Удар забувається, а слово пам'ятається.

Від теплого слова і лід розмерзає.

Гостре словечко коле сердечко.

Слово — не стріла, а глибше ранить.

Вода все сполоще, а злого слова — ні.

Вола в'яжуть мотуззям, а людину словом.

Слово старше, ніж гроші.

Добре слово варт завдатку.

Обмова — полова: вітер її рознесе, але й очі засипле.

Не роби з писка халяву.

Більше діла — менше слів.

Хто мовчить, той двох навчить.

І від солодких слів буває гірко.

Не говори, що знаєш, але знай, що говориш.

Добре слово краще, ніж готові гроші.

Слово — не полова, язик — не помело.

Слово до слова — зложиться мова.

Не кидай словами, як пес хвостом.

Обіцянка — цяцянка, а дурневі радість.

Їж борщ з грибами і держи язик за зубами.

На чужий роток не накинеш платок.

Хто мовчить, той двох навчить.

Довгим язиком тільки полумиски лизать.

Що вимовиш язиком, то не витягнеш і волом.

Дурний язик голові не приятель.

ЧИЯ ВІДВАГА, ТОГО Й ПЕРЕВАГА

Смілого й куля не бере.

Смілому море по коліна.

Або добути, або дома не бути.

Одвага або мед п'є, або сльози ллє.

Смілим одвага владіє.

Чи пан, чи пропав — двічі не вмирати.

Сміливість кріпості бере.

Або полковник, або покойник.

Йдучи по чужу голову і свою неси.

Що буде, те й буде, а дві смерті не буде.

Кров — не водиця, проливати не годиться.

Голими руками не битися з ворогами.

То не козак, що боїться собак.

Орел не ловить мух.

Куди орли літають, туди сороки не пускають.

Мертвого лева і заєць скубне.

Пішого сокола і ворони клюють.

Не такий страшний чорт, як його малюють.

Де наше не пропадало!

Впіймав чи не впіймав, а погнатись можна.

Не давайся під ноги!

Або рибку їсти, або на дно сісти.

Або на щиті, або за щитом.

Або зиск, або втрата.

Вовка боятися — в ліс не ходити.

На смілого собака гавкає, а боягуза кусає.

Сміливий наскок — половина спасіння.

Як боїшся — не роби, а зробивши — не бійся.

* * *

У страху очі великі.

Хіба, що сіре, те й вовк?

З телячим хвостом у вовки не сунься.

Лякає миша кицьку, а сама з нори не вилазить.

Коли страшиш — сам не бійся.

Лякана ворона і куща боїться.

Налякав міх, то й торбини страшно.

Плохий заєць і пенька боїться.

Заєць від куща, а жаба від зайця тікає.

Боязливому по вуха, сміливому — по коліна.

Хто боїться — той не рушить, хто відважить — той воза підважить.

Всіх би перегнав, та боїться бігти.

І небоя вовки з'їли.

Як боїшся горобців, то не сій проса.

З переляку душа в п'ятки утекла.

У лісі вовки виють, а на печі страшно.

Сміливий, як жаба: змаху в воду!

Добре того лякати, хто боїться.

Для миші й кішка звір.

Хто з ляку вмирає, по тому свині дзвонять.

Боюсь, як торішнього снігу.

Боюсь, аж сорочка пополотніла.

Погано, хто боїться: лиха не мине, ще й натремтиться.

ЗДОРОВ'Я — ВСЬОМУ ГОЛОВА

Держи ноги в теплі, голову в холоді, живіт в голоді — не будеш хворіть, будеш довго жить.

Держи голову в холоді, ноги в теплі, проживеш довгий вік на землі.

Було б здоров'я — все інше наживем.

Добрі жорна усе перемелють.

Аби зуби, а хліб буде.

Здоровий, як вірьовка всемеро.

Здоровому все здорово.

Не здужає третього хліба з'їсти.

Старому та слабому годи, як малому.

Найбільше багатство — здоров'я.

Кого болять кості, той не думає в гості.

Здоровий, як циганова коняка: день біжить, а три лежить.

Гнила дошка цвяха не приймає.

Здоров'я входить золотниками, а виходить пудами.

Як нема сили, то й світ не милий.

Поганому животу й пироги вадять.

На похиле дерево і кози скачуть.

Череп'я довше живе, як цілий глек.

Скрипуче колесо довго їздить.

Скрипливе дерево довше росте.

Міцний, як з клоччя батіг.

Плохеньке порося і в петрівку мерзне.

Світ великий — було б здоров'я!

Хоч мале, та вузлувате.

Подивись на вид та й не питай про здоров'я.

Здоров'я маємо — не дбаємо, а стративши — плачем.

В здоровому тілі — здоровий дух.

Як на душі, так і на тілі.

Бережи одяг, доки новий, а здоров'я — доки молодий.

Без здоров'я нема щастя.

Гіркий тому вік, кому треба лік.

Весела думка — половина здоров'я.

З КРАСИ НЕ ПИТИ РОСИ

Краса, як майова роса.

Гарній дівці гарно й у пілці.

Вбери й пень, то буде подобень.

Гарна дівка, як маківка.

Траву дивись удень, як обсохне роса, а дівку — в будень, як невбрана та боса.

Нашій Горпині гарно і в хустині.

Гарна дівчина, як у лузі калина.

Одна брова варта вола, другій брові й ціни нема.

Хоч на підошви глянь, так гарне.

Рожа і в терну гожа.

Як не бачу — душа мре, а побачу — з душі пре.

Ну й ніс — для празника ріс, а в будень носить.

Ані з плечей, ані з очей.

Пусти синицю хоч на пшеницю...

Його хоч до сала прив'яжи, то все буде, як драбина.

Виріс, як кіт навсидячки.

Вбився у ріст, як заєць у хвіст.

Прямий, як свинячий хвіст.

Вуси — честь, а борода й у цапа єсть.

Горобець — молодець, а ластівка краща.

Хороший, як свиня в дощ.

Гарний, як спить, та ще й носом до стіни лежить.

Така хороша, що не варт і гроша.

Чорнобрива, як руде теля.

Гарно, як теляті в мішку.

Гола, боса, та в вінку.

Нарядилась, як пава, а кричить, як гава.

Вирядилась, як свиня в наритники.

Прибрався, як піп на службу.

Убравсь, як чорт на утреню.

Чорт плаче, що моди не настаче.

Слічне [1] — не вічне.

Хоч не з красою, аби з головою.

Краса до вінця, а розум до кінця.

Ружа червона, а й та блідне.

Не краса красить, а розум.

Личко біленьке, а розуму маленько.

---

[1] Гарне.

Одна мати вірна порада.

Нема того краму, щоб купити маму.

Все купиш, лише тата й мами — ні.

Матері ні купити, ні заслужити.

Нема у світі цвіту цвітішого над маківочки, нема ж і роду ріднішого над матіночки.

Рідна мати високо замахує, а помалу б'є.

Материн гнів, як весняний сніг: рясно випаде, та скоро розтане.

Мати одною рукою б'є, а другою гладить.

Доти ягнятка скачуть, доки матір бачать.

Сліпе щеня і те до матері лізе.

На сонці тепло, а біля матері добре.

Дитина плаче, а матері боляче.

У дитини заболить пальчик, а в мами — серце.

Матері кожної дитини жаль, бо котрого пальця не вріже, то все болить.

Матері своїх дітей жаль, хоч найменшого, хоч найбільшого.

У кого є ненька, у того й голівка гладенька.

Головонька наша бідна, що в нас матінка не рідна.

Мене мати цілий вік дурила:
Казала «битиму», та й не била.

Мачушине добро, як зимнеє тепло.

Мати б'є, то не болить, а мачуха як подивиться, то й на душі холоне.

Краще сім раз горіти, аніж один раз овдовіти.

Вдовець — дітям не отець, бо й сам круглий сирота.

Отець умре — то півсироти дитина, а мати — то вже цілая сиротина.

Не то сирота, що роду нема, а то сирота, що долі не має.

Ніхто не бачить, як сирота плаче.

Як сироті женитися, так і ніч мала.

По дочці і зять милий, по невістці і син чужий.

Поки діда, поти й хліба,
Поки баби, поти й ради.

Годуй діда на печі, бо й сам будеш там.

Які мамка й татко, таке й дитятко.

Який кущ, така й хворостина, який батько, така й дитина.

З кривого дерева крива й тінь.

Яке волокно, таке й полотно.

Яке коріння — таке й насіння.

Яке дерево, такі його квіти; які батьки, такі й діти.

Який дуб, такий тин; який батько, такий син.

Яка гребля, такий млин: який батько, такий син.

Які самі, такі й сини.

Яка мама — така сама.

Яке зіллячко, таке й сім'ячко.

Яблучко від яблуньки недалеко відкотиться.

Від лося — лосята, а від свині — поросята.

Свій свояка вгадає здалека.

Який Сава — така і слава.

Добра то дитина: коли спить, то не плаче.

Чим би дитина не бавилась, аби не плакала!

Багато няньок — дитина без носа.

Такий малий, що батькові штани короткі!

Син мій, а розум у нього свій.

Від малих дітей голова болить, а від великих — серце.

Діти, діти, де вас подіти? На піч покидати та й їсти не дати!

Малі діти — малий клопіт; великі діти — великий клопіт.

Де одинець — хазяйству кінець, де сім — щастя всім.

Добрі діти — батькам вінець, а злі діти — кінець.

Коли дитини не навчиш у пелюшках, то не навчиш у подушках.

Гни дерево, поки молоде, учи дітей, поки малі!

Не ясла до коней ходять, а коні до ясел.

Добрі діти доброго слова послухають, а лихі — й дрючка не бояться.

Шануй батька й неньку, то буде тобі скрізь гладенько.

Жінка для совіту, теща для привіту, матінка рідна лучче всього світу.

Нема вірнішого приятеля, як добра жінка.

Не потрібен і клад, коли у чоловіка з жінкою лад.

Жінка чоловікові подруга, а не прислуга!

І в лиху годину не кидай дружину!

Найлучча спілка — чоловік і жінка!

Всяка пташка своє гніздо знає.

Як люба дружина, то люба й в ряднині.

Живуть між собою, як риба з водою.

Чоловік у домі — голова, а жінка — душа.

Без хазяїна двір, а без хазяйки хата плаче.

Хату руки держать.

Жінка за три угли хату держить, а чоловік — за один.

Од господаря повинно пахнути вітром, а од господині димом.

На красивого чоловіка дивитись гарно, а з розумним жити легко.

Краще жінка сварлива, ніж дурна.

Парочка — Мартин та Одарочка!

Яке дибало, таке й здибало.

Які коні, такий віз, який їхав, таку й віз.

У нашого Омелька невелика сімейка: тільки він та вона, та старий та стара, тільки Сидір та Нестірко, та діток шестірко, та батько та мати, та їхні три брати.

Свій хоть не заплаче, то скривиться, хоть не скривиться, то висміє.

До свого роду — хоч через воду.

Своїх багато, а як прийдеться топиться, то ні за кого й ухопиться!

Рідня — серед дня, а як сонце сховається, то й не родичається.

При добрій годині — брати й побратими, а при лихій годині — немає й родини.

Рід великий, а пообідать ніде.

Обідала, не обідала, аби рід одвідала.

Як до такого роду, то краще з моста в воду.

Близька рідня — на одному сонці онучі сушили.

Ми родичі: ваші собаки їли, а наші на ваших через тин гавкали.

Ваша Катерина нашій Орині двоюрідна Одарка.

Його мати моїй матері двоюрідна Параска.

Василь бабі сестра у перших.

Такий родич, як чорт козі дядько.

НА ЖИТТІ, ЯК НА ДОВГІЙ НИВІ

Вік звікувати — не пальцем перекивати.

Вік прожити — не поле перейти.

Життя, як стерня, не пройдеш, ноги не вколовши.

Часом з квасом, а порою з бідою.

Чоловік без пригоди не проживе.

Напасть на гладкій дорозі здибле.

Од напасті не пропасти.

Така-сяка напасть, а спати не дасть.

З-під ринви та на дощ.

З вогню та в полум'я.

Ускочив, як жаба в жар.

Набрав, як борщу на шило.

Не хоче коза на базар, так ведуть!

Смішки з бабиної кішки, а як своя здохне?

Поживився, як пес макогоном.

Поживився, як Сірко паскою.

Пішов по шерсть, а вернувся сам острижений.

Пішов без підошов.

Опарився, як муха на окропі.

Заліз, як муха в патоку.

Зав'яз у боргах, як собака у тину.

Ходив три дні, та виходив злидні.

Плив, плив, а при березі втопився.

Заробив, як Хома на качалках: одну продав, а дев'ять на плечах баби побили.

Наївся, як кіт качалки.

Сів, як рак на мілкому.

З великої хмари — малий дощ.

Хоч плач не плач, а вийшло, як бач.

Сів, як на льоду.

Сім ятерів — ні одної риби!

Еге! Побігли вже кози в лози!

Минулася котові масниця.

Ухопив місяця зубами!

Прийшов пізно, так завізно, прийшов рано — так не дано.

Прийшов по хвилі — вже й миски помили.

По бороді текло, а в рот не попало.

З чим прийшов, з тим пішов.

Баба вловила, у міх положила, а воно — пурх!

Не стало тії курочки, що несла золоті яєчка.

Плюснуло, луснуло та й нема.

Упав у гаразд, як муха в сметану.

Упав у гаразд, як сливка в болото.

Втікав од вовка, а попав на ведмедя.

На жито орали, а й гречки не мали.

Як пішла пішаком, так і прийшла з порожнім мішком.

Як не наївся, то не налижешся.

Хто міняє, той не має.

Виміняв шило на швайку.

Виміняв сліпий у глухого дзеркало на цимбали!

Який дідько печений, такий варений.

Хоч в лоб, хоч по лобові.

Трапилося раз на віку бобове зерно курці і тим удавилась.

Перевівся на циганський пшик.

Перевівся на руді миші.

Пропав, як Сірко в базарі.

Пропав ні за цапову душу.

Були у кози роги, та стерлися.

Звідки прийшло, туди й пішло.

Що з воза впало, те пропало.

Не так шкода, як невигода.

Не тратьте, куме, сили, спускайтеся на дно.

Щастить, як утопленому.

Куди не кинь — клин!

Попав, як курка в борщ.

З калюжі в болото.

Три дні ходні, а до обіду празник.

Коли на те піде, то й серед битого шляху поламаєшся.

Було, та загуло.

І злодія не було, а батька вкрадено.

* * *

Ні сіло ні впало, давай, бабо, сало.

Не мала баба клопоту, так купила порося.

Прийди, псе, вкуси мене.

Як сніг на голову.

Як грім серед ясного неба.

Накрив, як мокрим рядном.

Побили Хому за Яремину вину.

Хто кислиці поїв, а в кого оскома.

Б'ють і плакать не дають.

Била Хима Євдокима, пішла позивати,
Присудили Євдокиму ще Химу прохати.

Давні пригоди боронять від шкоди.

Не питай старого, а питай бувалого.

Старого горобця на полові не обдуриш.

Старий віл борозни не скривить.

Реве віл на сто гір, на сто кроків, на сто потоків.

Грім

Летить коняк, басує,
Полем-долом пустує.
Ніхто його не апіймає
І ніхто не загнуздає.

Вітер

Хто по морю плавав, тому калюжа не страшна.

Краще раз побачить, як тричі почуть.

За битого двох небитих дають, та й то не беруть.

Хто опарився на молоці, і на воду дує.

Раз опечешся, другий — остережешся.

Як віз ламається, чумак ума набирається.

Не бійся, та стережися.

Як їдеш, дивись під ноги; хоч грошей не найдеш, так носа не наб'єш.

Не все перескакуй, інде й перелізь.

Коли б знав, де упав, то соломки б підстелив.

Мани собаку, маючи кияку.

Спершу треба розсудити, а тоді робити.

Треба жить, як набіжить.

Тепер так, а після як?

Буде каяття, та не буде вороття.

Не увіриш, доки не зміриш.

Сім раз одмір, а раз одріж.

Одрізаного не приставиш.

Не розхитуй човна, бо вивернешся.

Не спитавши броду, не лізь у воду.

Не кажи гоп, доки не перескочиш.

Як постелишся, так і виспишся.

Не все те переймай, що на воді пливе.

Не руш нічого і не бійся нікого.

Не вдержавшись за гриву, за хвіст не вдержишся.

Живи не як хочеться, а як можеться.

Наперед не виривайся, а ззаду не лишайся.

Тим рогом чешися, котрим дістанеш.

Хто питає, той не блудить.

Краще погано їхати, ніж хороше йти.

Не в тім сила, що кобила сива, а як вона везе.

Гладь коня вівсом, а не батогом.

Силуваним конем не наїздишся.

Хто бува на коні, бува і під конем.

Лучче з доброго коня впасти, ніж на поганому їхати.

Горе тому, що на печі: сюди пече, туди гаряче; добре тому, що в дорозі: лежить собі на возі.

Краще погана дорога, ніж поганий супутник.

Піч тучить, а дорога учить.

Не тоді коня сідлати, як треба сідати.

Не тоді спати, як товариш шапки шукає.

Тоді дорога спішна, коли розмова потішна.

Хто часто в дорозі, був під возом і на возі.

Далеко, та легко; а близько, та слизько.

Як поїдеш в об'їзд, то будеш і на обід, а як навпростець, то увечері.

Навпростець тільки ворони літають.

Хто навпростець ходить — дома не ночує.

Як маєш у торбі, сядеш і на горбі.

Їдеш на день — бери хліба на три дні.

Хліб у дорозі не затяжить.

Запас біди не чинить і їсти не просить.

Кухар з голоду не вмре.

Де оком не доглянеш, там калиткою доплатиш.

Не витріщиш очі — витріщиш калитку.

Далі положиш — ближче знайдеш.

Не жалій ухналя,[1] бо й підкову згубиш.

Бачили очі, що купували, їжте, хоч повилазьте.

Не купуй кота в мішку!

Водою воду не загатиш.

Вода — не кума.

В сіні вогню не сховаєш.

Диму без вогню не буває.

---

[1] Гвіздок, яким прибивають підкову до копита. *(Ред.)*.

Вогонь добрий слуга, але поганий хазяїн.

З вогнем не жартуй!

Не підливай масла в вогонь!

На те щука в морі, щоб карась не дрімав.

Якби кицька не скакала, то би ніжку не зламала.

Кінь на чотирьох і то спотикається.

Всякому овочу свій час.

Не діли шкуру невбитого ведмедя.

Тихше їдеш — далі будеш.

Волом зайця не доженеш.

Голкою криниці не викопаєш.

Ложкою моря не вичерпаєш.

Язик до Києва доведе.

У ВСЯКОЇ ДОМАШКИ СВОЇ ЗАМАШКИ

Про людські вади.

ЗАЛІЗ КІТ НА САЛО ТА Й КРИЧИТЬ: «МАЛО!»

Що на людях видно, то й собі жадно.

Залізо іржа з'їдає, а заздрий від заздрощів погибає.

Заздрий від чужого щастя сохне.

Заздрість здоров'я їсть.

Бачить чуже під лісом, а не бачить свого під носом.

Чує кіт у глечику молоко солодке, та морда коротка.

Є в глечику молоко, та голова не влазить.

Не дурний крук, щоб впустив з рук.

На чужий коровай очей не поривай, а свій дбай.

Заздренному боком вилізе.

За копійку аж труситься.

Зависливі очі, як у попа.

Скупий, аж синій.

Беруть завидки на чужі пожитки.

В чужих руках завше більший шматок.

У кожного рука к собі крива.

На чужій ниві все ліпшая пшениця.

Як мед, то ще й ложкою.

Своє з'їв і на моє зазіхає.

Від користі серце кам'яніє.

За користю біжить ристю.

Вовк і лічене бере.

Повадиться вовк до кошари, то все стадо перебере.

Дайте мені та ще й моїм дітям!

Найміть мене обідати!

Хто багатий, той не любить дати.

То такий, що й каменя не дасть голову провалити.

Всім по сім, а мені таки вісім.

Гребе, як кінь копитом.

То лиш курка від себе гребе.

Бездонної бочки не наллєш.

Дірявого мішка не наповниш.

У скупого все по обіді.

Скупий складає, а щедрий споживає.

На тобі, небоже, що мені негоже.

На тобі, Гаврило, що мені немило.

Убогому мало чого бракує, а захланному — всього.

І сам не гам, і другому не дам!

Пес на сіні лежить — сам не їсть і другому не дає.

Дав, як кіт наплакав!

Як «на», то чує, а як «дай», то глухий!

І кума сором, і хліба жаль.

У нього не розживешся і серед зими льоду.

Сидить, як чорт на грошах.

Тонув — сокиру обіцяв, а витягли — топорища шкода.

За двома зайцями не гонись, бо й одного не піймаєш.

Скупий, якби міг, то б два рази одно їв.

Дере, як за рідного батька.

Це такий, що за шматок кишки піде сім верст пішки.

Собі на прибиль, другим на погибель.

* * *

Ласий, як кіт на ковбаси.

Менше вкусиш, швидше ковтнеш.

І тяжко нести, й жалко кинути.

Гірко з'їсти і шкода покинути.

До рота добрав (ложку), та в миску не влізе.

Сього-того по макітерці, та й годі з мене!

А я вже перехватив».— «Як?» — «Та з'їв окраєць хліба, та дві паляниці, та два решета гнилиць».

Із'їв, як за себе кинув.

Оце їсть! Аж поза вухами лящить.

Допався, як віл до браги.

Наша невістка, що не дай, то тріска.

Як молодим бував, то сорок вареників з'їдав, а тепер хамелю-хамелю і насилу п'ятдесят умелю.

Їж, Мартине, мати ще підкине.

Оці ще з'їм, та після ще сім, та ще полежу, та ще стільки змережу, подивлюсь на сволок, та ще сорок, а як не полегшає — значить, пороблено.

Напав нежить, ніде й шматок хліба не влежить.

На гарячку слаба, а без пам'яті хліб їм.

Допався, як дурень до мила.

Вип'є і з'їсть за трьох дурних і за себе, четвертого.

ХОЧ ГІРШЕ, АБИ ІНШЕ

Недогода бабиній дівці!
Захотілось мерзлого в петрівку!

Забажалося печеного леду.

Ні в поле не бери, ні вдома не лиши.

Ви мене просіть, а я ніби не хочу.

— Хочу пирогів, а нема!
— Та он, на печі, бери їж!
— Не хочу, я думав, що нема!

Командує, як свиня мішком.

Хоч миску з пирогами, хоч дідька з рогами.

Захоче — на гору доскоче, а не схоче — з гори не скоче.

Сім п'ятниць на тиждень.

Вибирала дівка, та вибрала дідька.

Невигода нашій бабці ні на печі, ні на лавці.

На печі гаряче, а на лавці тісно, на лежанці пече, а на полу смішно.

Сирого не їм, печеного не хочу, вареного не можу.

Хоч того самого, аби в другу миску.

Без кінця воду варить.

Удень душно, а вночі кусаються комарі.

Знала кобила, нащо воза побила — щоб новий був!

Іще той ся не вродив, щоби йому догодив.

Не хочу в ворота, розбирайте тин!

А мені хоч з-під нігтя виколупай!

Шукає з-під дохлого коня підкову.

Який тебе гедзь напав?

Мабуть, з лівої ноги встав.

Як хоче — сокоче, а як не хоче — кудкудаче.

На гору важко, а з гори шпарко.

Того мені бажається, чого вдома не мається.

Сип борщ, клади кашу, подай пить.

Хто перебирає, той голодом перемирає.

Захотілось — запрягайте, розхотілось — випрягайте!

На тобі гріш, купи рака, звари юшку та з'їж, рака продай, а мені гроші віддай.

Я такий, як хліб м'який.

Воскова вдача — як до тепла, так і тане.

Тихший води, нижчий трави.

Сметана на голові устоялась би — такий тихий.

Тихо ходить, та густо місить.

Тиха вода людей топить, а бурна тільки лякає.

Тиха вода греблю рве.

В тихому болоті чорти водяться.

Моє діло теляче: наївся і в хлів.

Моє діло мірошницьке: запустив та й мовчи.

Мовчу, глуха, менше гріха.

Хай вам риба і озеро.

Моя хата з краю.

Не наше діло — попове, не нашого попа — чужого.

Моє діло півняче: проспівав, а там хоч і не розвидняйсь.

Не моє просо, не мої горобці, не буду відганяти.

Мені аби місяць світив, а зорі як хочуть.

Хоч вовк траву їж.

Похвалити не вмію, погудити не смію.

Такому й муха на заваді.

Його й кури загребуть.

Вдача овеча, по-овечи й мекече.

Скривився, як середа на п'ятницю.

Святе та боже — на чорта похоже.

Делікатний, як панський хорт.

Дає собі на носі грати.

Під попелом і жару не знати.

Тихий-тихий, а в вухо влізе.

Нема краще понад мене та понад попову свиню.

Роздайся, море,— жаба лізе!

Роздайся, море,— тріска пливе!

Не один пес Гривко.

Не задавайтесь на крупу, бо в решеті дірка.

Пішли наші вгору — по два на шибеницю!

Задер носа — й кочергою не дістанеш.

Знайте нас: ми кислиці, з нас-то квас!

Забули воли, як телятами були.

З неба зорі хвата, а під носом не бачить.

Не дивись високо — запорошиш око!

Сказано: велика птиця — горобець!

Ні пава, ні гава.

Стукотить, гуркотить — комар з дуба летить

Пихатий дурному брат.

Великої кошари свиня.

Любується сам собою, як чорт писанкою.

Дере голову, як попова кобила.

Ходить, як індик переяславський.

Надувся, як тісто в кориті.

Підіймайте, свині, хвости, бо глибоко морем брести.

Кожна жаба своє болото хвалить.

Хвастала кобила, що з возом горшки побила.

І півень на своєму смітті гордий.

Пишається, мов кошеня в попелі.

Дметься, як жаба на кладці.

Ми думали, що то сито, а то — обичайка [1];
Ми думали, що то хлопець, а то — величайка.

Величається, як заєць хвостом.

Не все те золото, що блищить.

---

[1] Дерев'яний обід, на який натягується сито, решето, бубон та ін.

Чим більше кицьку гладиш, тим вона вище горб підіймає.

Поки хвалько нахвалиться,— будько набудеться.

Хто хвалиться, той кається.

Хвалений борщ надвір виливають.

Гречана каша сама себе хвалить.

Полову їсть, а фасону не теря.

На гривеник покупки, а на карбованець крику.

Хоч куліш, та виделками.

В мене так: хоч рак, та на тарілці.

Хвалилася вівця, що в неї хвіст, як у жеребця, та ніхто тому не вірив.

Якби йому довгий хвіст, то сам би собі боки повідбивав.

Кожна лисиця свій хвостик хвалить.

Дай боже нашому теляті вовка з'їсти.

Кулик невелик, а все-таки птиця.

Що комар, то й сила.

З великої хмари малий дощ.

Гора мишу вродила.

Синиця море запалила.

Ото, мамо, хвалять нас: чи ви мене, чи я вас.

Хвали мене, губонько, бо тя роздеру.

Ото велике «цабе».

Багато диму — мало тепла.

Багато галасу даремно.

Велика гуля на рівному місці.

Що ти за велика цяця?

Бачили — невидальце з фуркальцем!

Ти б, метелику, не дуже пишався, сам учора гусінню був!

Задирай голову настільки, щоб шапка не злетіла.

Хвальби повні торби, а вони порожні.

Хвальба сорочки не дасть.

Калина хвалилась, що з медом солодка.

Нащо пугачеві дзеркало, коли він і так знає, що гарний.

Заліз черв'як у хрін та й хвалиться, що йому добре.

Раз на віку трапилося черв'яку залізти на моркву та й каже: «Я вище всіх!»

Кричала ворона, як вгору летіла, а як вниз, то й опустила крила.

Чужого не гудь, свого не хвали.

Добрий товар хвалити не треба.

ПОГАНОМУ ВИДУ НЕМА СТИДУ

У Сірка очей позичив, та й байдуже!

Ти йому плюй межи очі, а він каже — дощ іде!

Куди ти вбрався на стіл з постолами!

Посади свиню за стіл, вона й ратиці на стіл.

Коли б свині крила, вона б і небо зрила.

Не можна в двері — я в кватирку.

Лізе, як оса в вічі.

Звабиш калачем — не одженеш і бичем.

Прип'явся, як реп'ях до кожуха!

Вчепився, як рак.

Прилип, як шевська смола до чобота.

Так просили, так просили та не пускали, а я таки вдерся!

Просили на дорозі, щоб не був на порозі.

— Так просили, так не пускали!
— А куди просили?
— З хати.
— А куди не пускали?
— В хату.

Язиком — «ось я», а на ділі — свиня.

Умів украсти, умій і очима лупать!

З поганої трави не буде доброго сіна.

Заліз у чужу солому, ще й шелестить!

Ти йому по-свійськи, він тобі по-свинськи.

Стид хоч і не дим, а очі виїсть.

Голосок дзвенячий, а совість свиняча.

На людях Ілля, а вдома свиня.

І свиня літала б — та неба не бачить.

Не будь тією людиною, що догори щетиною!

Хоч і по-свинськи, зате здорово!

Не будь тим, що ворота підкидає.

Безличний, як попів Гриць.

Комусь ніяково, а йому однаково!

Ні стиду, ні совісті.

Йому як з гуски вода.

Ти од його спиною, а воно до тебе рилом.

Подай палець, а за руку я й сам візьму!

Од свинячого полку не буде толку.

Свиня полудня не знає.

Не будь тим, що лізе в тин.

Унадився, як свиня в моркву.

Не будь тим, що моркву риє.

Свинячі очі болота не бояться.

Куме Андрею, не будьте свинею, коли вас люди величають.

Яка совість, така й честь.

Свині на городі одна честь: поліно.

Ось де шапка, он де двері!

Не для пса ковбаса!

Є квас, та не для вас!

Не для Гриця паляниця!

Кому, кому, а куцому — зась!

Сьогодні не празник, а ти нам не вказник.

Це ти не в ті озувся.

Не літай, вороно, у чужі хороми.

Зріє виноградина не для тебе, дядино!

Заберіть його геть із одежею!

Не випхано, так виведено.

Велика диковина, що свиня не кована!

ДІД ТІЛЬКИ ЗА ДУГУ, А БАБА ВЖЕ Й НА ВОЗІ

Така, що вскочить і вискочить.

Варися, борщ, а я побіжу москаля побачу.

Гулять не хочеться, та черевики просяться.

Ще книжки в сумці, а вже хлопці на думці.

Нате і мій глек на капусту, щоб і я була Химка.

Вона знає, що у нас і в борщі кипить!

Без Гриця і вода не освятиться.

Тиць, Гриць!

Куди кінь з копитом, туди й рак з клешнею.

Коня кують, а жаба і собі лапу підставляє.

Пнеться, як жаба до гусяти.

Твоє не мелеться, то й мішка не підставляй.

Не до тебе п'ють — не кажи «здоров!».

Не квапся проти невода рибу ловить.

Не хапайся поперед батька в пекло.

Скорий поспіх — людям посміх.

Зробили спішно, та коли б воно не вийшло смішно.

Поспішили — людей насмішили.

Стук-грюк, аби з рук.

Вискочив, як Кузьма з маку.

Вискочив, як Пилип з конопель.

Косо, криво, аби живо.

Торох — горох; вимолотили — квасоля!

В одно вухо влізе, в друге вилізе.

Вертиться, як в'юн в ополонці.

Звивається, як пес у сливах.

Такий, що із вареної крашанки курча висидить.

Під його й комар носа не підточить!

І з-під стоячого підошву випоре.

На ходу підметки рве.

І в ступі не влучиш.

І в ложці не впіймаєш.

Йому і чорт не брат.

Де не посій, там і вродиться.

І риби наловить, і ніг не замочить.

Йому пальця в рот не клади.

Він що кішка: як ти його не кинь, а він все на ноги стає!

Способний кішці хвоста зав'язать.

Уміє піймати вовка за вухо.

Тільки що зірок з неба не зніма.

Ще не зловив, а вже скубти хоче.

— Їдьмо!
— Та ще не запряжено.
— Нічого, по дорозі запряжем.

Вовка не вбив, а вже шкуру продає.

Коли ще косовиця, а ми вже сіно возимо.

Поперед охоти не лови зайця.

— Сідай, бабо, підвезу!
— Нема часу, треба йти!

Баба з воза, на колеса легше.

От Юхим — і з води вийде сухим!

Уміє так зробить, щоб і вовк ситий і кози цілі.

СЛОВА ЛАСКАВІ, ТА ДУМКИ ЛУКАВІ

Не той ворог, що перед тобою, а той, що за спиною.

Гадюку як не грій, вона все одно вкусить.

В очі лисицею, за очі — вовчицею.

Лисом підшитий, псом підбитий.

Бійся пса не того, що гавка, а того, що лащиться!

Ми з тобою — як риба з водою: я на лід, а ти під спід.

Словом як листом стеле, а ділом як голками коле.

Говорить прямо, а робить криво.

Ходить мовчки, кусає по-вовчи.

Підлеслива людина — гадюка під квітками.

Повзком, де низько, тишком, де слизько.

Потайного собаки гірш треба боятись.

Поможи, боже, і нашим, і вашим.

«Цигане, якої ти віри?» — «А тобі якої треба?»

«Помагайбі нашим!» — «А которі ж ваші?» — «Которі подужають».

Хто дужчий, той і луччий.

Ходить, як овечка, а буцькає, як баран.

Щебече, як соловейко, а кусає, як гадюка.

Хоч пироги пісні, так слова масні.

Простий, як свиня, а лукавий, як гадюка.

Вкусить і кров замовить.

Спідтишка литки рве.

Дивиться лисицею, а думає вовком.

На словах, як на цимбалах.

Вміє зуби заговорить!

Янгольський голосок, та чортова думка.

М'яко стеле, та твердо спати.

Водить за ніс, а правди не скаже.

Очима світить, а боком душу тягне.

В очі співає, а позаочі лає.

Не довіряй вовку череду.

Більше вір своїм очам, ніж чужим речам.

Вовк линяє, а вдачі не міняє.

Цап і вовк — один толк.

Вовка як не годуй, а він усе в ліс дивиться.

Ти йому не вір, бо то звір: як не вкусить, то зляка.

Захистив , як вовк овець.

Такий сторож з вовка при вівцях, як з кози при капусті.

Біда вівцям, де вовк пастух.

Лихо вовкові — зачинили його між вівці!

Ізнехотя з'їв вовк порося.

Пожалів вовк кобилу — зоставив хвіст і гриву.

Жалів яструб курку, доки всю оскуб.

Розжалобився, як вовк над поросям: від'їв ніжки та й плаче.

Кобила з вовком мирилась, та додому не вернулась.

На мед люди мух ловлять.

На язиці медок, а на думці льодок.

Гарно пише, та брехнею дише.

В очі любить, а за очі гудить.

Любить, як вовк порося.

Старого лиса не виведеш з ліса.

Бійся цапа спереду, коня ззаду, а хитрої людини з усіх боків.

Водить очима, наче злодій по ярмарку.

Телят боїться, а воли краде.

Сам лежить у калюжі, а кричить: «Не бризкай!»

Крутить, як циган сонцем.

Ховається, як кіт із салом.

Навтяки буряки, щоб капусти дали.

Сама баба сметану злизала, а на кота сказала.

Я свою вину на Івана зверну.

На того вина, кого дома нема.

Це мухи коня з'їли, а вовк лиш помагав.

За що мої свині б'єш, як у твоїм плоті дірка?

За моє жито ще й мене побито.

Коваль провинився, а шевця повісили.

Кому скрутиться, а кому змелеться.

ТОРОХТИТЬ СОЛОХА, ЯК ДІЖКА З ГОРОХОМ

Чисто бреше — і віяти не треба.

Вдача собача: не брехне, то й не дихне.

Бреше, як попова собака.

Не бачила оком, то не бреши язиком.

Брехати — не ціпом махати.

Пес бреше, бо співати не вміє.

Два брехуни одної правди не скажуть.

Поневолі баба клянеться, коли бреше.

Така правда, як на вербі груші.

Така то правда, як пси траву їдять.

Се ще вилами на воді писано, а граблями скороджено.

Чи чорт видав, щоб ведмідь щебетав?

Хто уміє брехати, той уміє і красти.

Брехали твого батька сини та й ти з ними.

За погані речі треба бити в плечі.

Поганий дзигар одно показує, а друге б'є.

Брехач, як деркач: усе дерчить.

Брехливу собаку чути здалека.

Бреши, та знай міру.

Йому брехати, як собаці мух хапати.

Бреше, як гребінцем чеше.

Бреше, аж пальці знати.

Збреше і оком не зморгне.

Брехач з мухи слона зробить.

Як маєш збрехати, то краще змовчати.

Брехні слухають, а брехунів б'ють.

Таке говорить, що й собака з маслом не з'їсть.

Розбалакались, як свиня з гускою.

Не шелести, як віник по хаті.

В закритий рот муха не влетить.

У вола язик довгий, та говорить не може.

Співай, дядьку, вона довга!

Учений шпак говорить всяк.

Розказав Мирон рябої кобили сон.

Шкіра на чоботи, язик на підошви.

Верзе, що й купи не тримається.

Стільки наговорив, що і в шапку не збереш.

Банделюки гне, а ляси точить.

Меле як з гарячки.

Орудує язиком, як циган пужалном.

Язиком вихати — не ціпом махати.

Плете, що слина до губи принесе.

Наговорив сім міхів горіхів гречаної вовни, та всі неповні.

Говорила небіжка до самої смерті, та все чортзна-що.

Гомоніла, доки одубіла.

Балакала-говорила сім мішків гречаного Гаврила.

Вмішалася, як середа в тиждень.

Сім верст до небес, і все пішки.

Хоч варила не варила, аби добре говорила!

Аж до діброви чути ваші розмови.

Інший торочить, як дратвою строчить.

Наша казка гарна, нова, починаймо її знову.

Тринди-ринди, з маком борщ.

Терендю-парандю, та ще й завтра прийду.

Кудкудак за п'ятак, кукуріку за копійку.

На вгороді бузина, а в Києві дядько.

Порожній млин і без вітру меле.

Переливає з пустого в порожнє.

Нащо нам музики, коли в нас довгі язики.

Присягалися сліпці, що своїми очима бачили.

— Смачна каша! — А ти їв? — Ні! — А почім знаєш, що смачна? — Чув, як говорили, що бачили, як їли!

Чув дзвін, та не знає, звідки він.

Сорока сороці, ворона вороні, грак гракові, дурак дуракові.

Одна збрехала, друга не розібрала, а третя по-своєму перебрехала.

Ніхто не знає, лише дід та баба, та й ціла громада.

Знає кума — знає півсела.

За що купив, за те й продав.

Що на умі, те й на язиці.

Голова, як тік, а язик, як ціп: що хочу, те і молочу.

Бесіди багато, а розуму малувато.

У короткого розуму язик довгий.

Млин меле — мука буде: язик меле — біда буде.

Меле язиком, як пес хвостом.

Бовть, як дурень у воду.

Пам'ятаю, як нині, що торік десятий понеділок був у п'ятницю.

Наговорила: на осиці кислиці, а на вербі груші.

Де Крим, де Рим, а де попова груша.

Коцюба кудкудакала, помело яйце знесло.

На Поділлю хліб по кіллю, а ковбасами хлів городять.

ВИРІС, А РОЗУМУ НЕ ВИНІС

Дурному Гаврилці усе чорнобривці.

У дурного хазяїна і колесо з воза вкрадуть.

Дурний і в Києві не купить розуму.

«— Що дурень робить?» «— Воду міряє!»

Нема гіршого ворога, як дурний розум.

Розуміється, як теля на пирогах.

Він дуже розумний: решетом у воді зірки ловить.

Розмишля хвостом.

На коні їде, а коня шука.

Розуму палата, та ключ від неї загублений.

Не тямить голова, що язик лепече.

Дурний собака і на хазяїна бреше.

Осла взнаєш по вухах, а дурня — по балачках.

За дурною головою і ногам нема спокою.

Порожній колосок вище всіх стоїть.

Розумна голова, та дурню попалась.

Навіщо й покришка, коли горщик пустий.

Чого біжиш, як дурний до образів?

Густо дивиться, та рідко бачить.

Дивиться, як теля на нові ворота.

Дивиться, як чорт на попа.

Носиться, як дурень з писаною торбою!

Раденький, що дурненький.

Тільки й знає, що з миски та в рот.

Сім літ минуло, як музика грала, а він ще й тепер скаче.

Не свисти, а то в твоєї жінки буде дурний чоловік.

Дурні лише в казці щасливі.

Борода виросла, а розуму не принесла.

Шовкова борідка, та розуму рідко.

Борода, як у старого, розуму, як у малого.

Шия з намистом, а голова з свистом.

Сила воляча, а розум курячий.

Сильний ведмідь, а дуги не зігне.

Дурний, як сто пудів диму.

Дурний, як пень.

Як напише один дурень, то сто розумних не розбере.

Порожній посуд здаля дзвенить.

З дурнем каші не звариш.

Дурному в голові все горобці свищуть.

Дурням закон не писаний.

Дурному море по коліна!

Пошли дурня богу молиться — так він і лоб розіб'є.

Дурня і в церкві б'ють.

Дурень і в макітрі макогона зломить.

Дай дурню товкач, він і вікна поб'є.

З нашого Захарка ні богу свічка, ні чортові угарка.

Пошли дурня по раки, а він жаб наловить.

Дурень з дурнем зустрічались, один одним дивувались.

Дурному й черепок — цяцька.

Знається, як циган на вівцях: яка сива, така сита.

Пошли дурного, а за ним другого!

Дурнів не сіють, не орють, а вони самі родяться.

Треба йому ще сім літ свині пасти!

Рости, сину, хоч дурний, аби великий.

Високий, як тополя, а дурний, як квасоля.

Голосний, як дзвін, а дурний, як довбня.

Розумний, аж носом баньки дме.

Під носом косовиця, а в голові ще й на зяб не орано.

Молодець проти овець, а проти баранця й сам як вівця.

Куди вітрець, туди й розумець.

На голові блистить, а в голові свистить.

Ворона за море літала, а розуму не набрала.

Розбирається, як баран в аптеці.

Ти розбираєшся, як ведмідь на зорях.

Розбирається, як свиня в апельсинах.

Як нема в голові, то на базарі не купиш.

З дурнем нема що йти на ярмарок.

От вам і Лука: рукавиці за пазухою, а він їх шука.

Засмійсь, Матвійку, дам копійку.

Смішки з чужої лемішки; своєї наколоти та й реготи.

Хто сміється, тому не минеться.

Сміється верша з сака, бо й сама така.

З посміху люди бувають.

УПЕРТИЙ, ХОЧ ЧЕРЕПКОМ ВУХО РІЖ!

Вперся, як на пень заїхав.

Уперся, як кілок в тин.

Уперся, як віл у нові ворота.

Про мене, Семене, хай усі коло мене, аби я зверху.

Хоч насподі лежатиму, а в вічі плюватиму.

Ні, дяче, не буде іначе!

Відхорую, але не подарую.

Найшла коса на камінь: коса не втне, камінь не подасться!

Говори до гори, а гора — горою.

Став, як окунь проти води.

На мені покатається, як на їжаку.

Хоч піду до їх, та не піду в двір; хоч піду в двір, та не піду в хату; хоч піду в хату, та не сяду за стіл, хоч сяду за стіл, та не буду їсти!

Хто в ліс, а хто — по дрова.

Хто про Хому, а він про Ярему.

Хто із ступою, а я з товкачем.

Ти йому — «стрижене», він тобі — «голене».

Їй кажеш «ячмінь», а вона каже «гречка».

Ти йому — «гарбузи», а він тобі — «луб'я»!

Ти йому про Тараса, а він — півтораста.

Ти йому про образи, а він тобі про гарбузи.

Ти йому про діло, а він тобі про козу білу.

Один до ліса, другий до біса.

Отак: той у ріпу, той — у мак.

Хоч кілка на голові теши, а він своє.

Хоч гавкай на нього,— нічого не вдієш.

Се таке, що не уступить ні кінному, ні пішому.

Сказав, як сокирою одрубав!

Сказав, як гвіздка забив.

Що скаже,— неначе зв'яже.

Сказав, як одрізав.

Масти Федя медом, а Федь усе Федем!

Горбатого виправить могила, а упертого дубина.

На, бісе, груш, та мене не руш!

Нехай книш, аби не паляниця.

Нехай буде гречка, аби не суперечка.

Катерина та Дем'ян посварились за бур'ян.
Катерина Дем'яну не попустить бур'яну.

Зроблю, як рак свисне.

Упертий, як цап.

Упертий гірше свині.

Ти його хрести, ти його святи, а воно в болото лізе.

Говори до нього — як горохом об стінку.

Затявсь у волову шкуру.

А таки буду проти шерсті стригти!

І знов за рибу гроші!

Уперта коза вовку користь.

Як тягли ведмедя до меду, то урвали вуха, а як від меду, то урвали хвоста.

СЕРДИТЕ НЕ БУВАЄ СИТЕ

Злості повні кості.

Від погляду молоко кисне.

Не клади в рот руки без рукавиці, бо відкусить.

Якби міг, то в ложці води утопив би.

Ледве від сімох відгавкалась.

Не з доброї муки зліплений.

Шаленая муха вкусила за вухо.

Надувся, як сич на мороз.

Надувся, як півтора нещастя.

З'їв би, не посоливши.

Безрогий віл і гулею б'є.

Зле, як зінське щеня.

Сердиться, ніби йому пес ковбасу з'їв.

Сердиться, ніби я йому батька вкрав.

Сама б собі на це їсти не дала.

Сам себе раз у рік любить.

На зло мамці хай ніс відмерзне.

На зло моїй жінці нехай мене б'ють.

Дивиться, як собака на висівки.

По парі пізнати, чим серце кипить.

Якби на кропиву не мороз, вона б іще жалила.

Якби свині роги, весь мир переколола б.

Дивиться, як чорт на попа.

Ну й тиха: постав на воротях і гони череду — не піде!

Кібчик птичка невеличка, та пазури гострі.

Гадюка як не вкусить, то засичить.

Жалить, як кропива, і колеться, як їжак.

За лучинку знайде причинку.

Баба з кованим носом.

Ядзя з пекла родом.

Сердите, аж у роті чорно.

У сердитого й коліна гострі.

Серце з перцем, а душа з часником.

ВРОДИЛОСЯ ЛЕДАЩО НІНАЩО

Ходив рак сім років по воду, та й прийшов додому, та став через поріг перелазить, розлив та й каже: «Отак чорт скору роботу бере!»

Зачепилася за пень — простояла цілий день.

«Нехай» — поганий чоловік.

Одне «зараз» краще трьох «потім».

У ледачого хазяїна і чоботи з ніг украдуть.

Поки приберешся, то бояри й мед поп'ють.

Сидить-надувається, три дні в чоботи взувається.

Повертається, як ведмідь за горобцями.

Жвавий, як рак на греблі.

Хто пізно ходить, той сам собі шкодить.

Як до діла, так і сіла.

Сів і прилип, як до смоляної лавки.

Говорить, мов клоччя жує.

Говорить так, як три дні хліба не їв.

Батько хай їде орать — його коні знають, а я піду гулять — мене гості чекають.

Як у поле — Анцю в боці коле,
як до танцю — вже не коле Анцю.

Хоч ти іди в ліс по дрова, а я буду дома, хоч я буду дома, а ти йди в ліс по дрова.

Перш ти мене підвези, а потім я на тобі поїду.

Лінивий у своїй хаті змокне.

Під дощ хати не криють, а коли ясно — і сама не тече.

Не так лінь, як неохота.

Працює гірш теляти.

Працює через пень-колоду.

Робить, як мокре горить.

До роботи плачучи, а до танців скачучи.

Береться за діло, як п'яний за тин.

Що напряла, то й те миша вкрала.

Отак він діло в руки бере, як свекор пелюшки пере.

Тобі так хочеться робити, як старому псові в завірюху брехати.

— Іване, ходи робити! — Ноги болять.— Іване, ходи їсти! — Іду, іду!

Той у бороні, а той у стороні.

Як прялось, так спалось, а як перестала прясти, то не хочеться й спати.

Так хочеш робити, як собака орати.

У всякої Федорки свої одговорки.

Чи іде, чи ходить — на одно виходить.

Б'ють не лежачого, а ледачого.

Скільки вб'єш, стільки в'їдеш.

На цьому далеко не поїдеш — де сядеш, там і злізеш!

Хвіст витягне — ніс угрузне, ніс витягне — хвіст угруз.

Лінивому все ніколи.

Хто нічого не робить, той ніколи не має часу.

Як усе святкувати, то не буде чого ковтати.

Готовеньке і кішка з'їсть.

Не жалкуй на сусіда, коли сам спиш до обіда.

Проковтнути хочеться, а прожувати ліньки.

У нероби завжди неврожай.

Ото була б вигода, щоб уночі була погода, а в робочий день падав дощ цілий день.

Через день — та й неділя, через хату — та й весілля.

Думкою в небі, ногами в постелі.

Лінивий двічі робить, а скупий два рази платить.

Як їв — то аж упрів, а як працював — то аж задрімав.

Їсть за вовка, робить за комара.

На роботі умліває, а біля миски упріває.

Хоч не в'їжно, але вліжно.

У лінивого піч до спини пристала.

Ой, піч моя, піч! Коли б я на тобі, а ти на коні,— славний би козак був з мене.

Ні б'є, ні лає, та ні про що й не дбає.

Хоч три дні не їсти, аби з печі не злізти.

Якби хліб та одежа, їв би козак лежа.

Лежачий камінь мохом обростає.

Під лежачий камінь і вода не тече.

Лежачий зайця не піймає.

Як циганська кобила: день біжить, а три дні лежить.

День гуляє, три слабий, а на п'ятий — вихідний.

Гуляй, тату,— завтра свято.

Хто лінивий, той і сонливий.

Спиш, спиш, а спочити ніколи!

Спать до обід, то присниться і ведмідь.

Як спати до дня, присниться бридня.

Як не надолужив на спанні, то на взуванні.

Як спить, то не їсть, а як їсть — не дрімає.

За сидженням нема лежання.

Виспався, та не вилежався.

Якби усе лежав вовк, то досі б іздох.

Думками за горами, а ділом у запічку.

Грім не гряне — ледачий не встане.

Рання пташка дзьобик чистить, а пізня очиці жмурить.

Як їсти, то впріє, а як робить, то мерзне.

В роботі «ох», а їсть за трьох.

І каші не хочу, і по воду не піду.

Кожух лежить, а дурень дрижить.

Ото й горе, що риба в морі.

Як проголодається, то хліба дістати догадається.

Як не стане, то батько достане, як не буде, то мати добуде.

То снідаю, то обідаю — і погуляти ніколи!

Поки зайця вб'ють, то вола з'їдять.

Сюди ник, туди ник — та й день невелик.

Сюди тень, туди тень — та й минув увесь день.

Посидь, Уляно, бо ще рано.

Посидь, Векло, ще не смеркло.

Посидь, сусідко, ще трохи видко.

Доця вельми спритна: доки дійде, молоко скисне.

Пішла Настя в поле жати та й забула серп узяти. Серп узяла — хліб забула, так-то Настя вдома була.

Доки баба спече книші, в діда не буде душі.

Чекав дід на обід, без вечері спати ліг.

Улита їде — колись-то буде.

Колись і в нашої кози хвіст виросте.

Покіль будуть бариші, не стане в баби душі.

Восени й курчата курми будуть.

Збирається, як свекор до пелюшок.

Злазяться, як мухи після морозу.

Люди жать, а ми лежать.

Він би й рад косити, та нікому косу носити.

Ледача шкапа скрізь припинки має.

Ховається від роботи, як пес від мух.

І за холодну воду не береться.

Аби день до вечора.

П'ять день не робим, а два відпочиваєм.

Зробиш, та в свинячий голос.

Добре боїться кива, а ледаче не боїться й кия.

Цілий день байдики б'є.

Цілий день б'є бомки.

Тільки-йно гав ловить та витрішки продає.

З лежі не буде одежі, а за спання не купиш коня.

Ледаще на віник та на смітник годяще.

Ледачий, хоч по смерть посилай.

Як голоден — робити не годен, як ся наїв, то лиш би й сидів.

Лежачий плуг скоро поржавіє, ледача людина скоро постаріє.

НІ ГРАЧ, НІ ПОМАГАЧ

Хоч нічого не виходить, а ти, Марку, грай!

Заспівав, як порося у тину.

Зробив з дуба шпичку.

Забив, як ведмедя жолудь.

Хотів по поліну, та втяв по коліну.

Чи так, чи не так, а не буде з риби рак!

Замкнув вовка межи вівці — нехай тюрму знає!

Сидить, надувається, вперед п'ятами озувається.

Чи не діло учинив: чи на свиню хомут надів!

От що вийшло: ні тарантас, ні дишло.

Оце вшив — два чоботи на одну ногу.

Заробила Гапка бісового батька.

Зробив — на собаку мале, на кішку — велике.

Зробив з лемеша пшик.

Щось таке, як вовк, тільки жовтенько цвіте, а синенько пахне.

Шиє та поре, та все ниткам горе.

Так до діла, як свиня штани наділа.

Курам на сміх.

Ні пришити, ні приліпити.

Не варт і печеної цибулі.

Не варт і на віхоть.

Як з клоччя батіг.

Як галушки з попелу.

Як з собачого хвоста сито.

Ні риба, ні м'ясо — і в раки не годиться.

Ні риба, ні м'ясо, а щось наче гриб!

Ні попові, ні наймитові.

Ні до ліса, ні до біса.

Ні в тин, ні в ворота.

Ні до ладу, ні до прикладу.

Ні сюди Микита, ні туди Микита.

Ні богові свічка, ні чортові кочерга.

Лясь батогом по воді: чи смуг не знати?

Воно б добре, та нікуди не годиться.

Купив хрону до лимону.

Проміняв бика на індика.

Ні врізать, ні доточить.

Приший кобилі хвіст.

Ні бе, ні ме, ні кукуріку.

Все ж таки ми! Хоч вовки коня з'їли, так ми воза не дали.

Хоч кобилу вовки з'їли, так голоблі цілі.

Їде роззява прямо голоблею в рот!

От вам Лука: рукавиці за пазухою, а він їх шука.

За деревами й лісу не бачить.

Хто діло робить, а він гав ловить.

Як коня вкрали, він стайню замкнув.

Як загнав на слизьке, то про підкови згадав!

Не може по конях, то по голоблях.

По хаті ходить, а дверей не знайде.

Опустив вуха, як лопух на дощ.

Шукала кума Юхима, а Юхим коло неї.

Тютя з полив'яним носом.

На коні їде і коня шукає.

Ні з губи мови, ні з носа вітру.

Ні швець, ні жнець, ні на дуду грець.

Стільки з його користі, як з чорта смальцю!

З його помочі, як з осики груш!

Помічник, як коневі заєць.

Потрібний, як діра в мості.

Тобою так запоможешся, як кулаком на воду обіпрешся.

Здібний, як віл до карети.

Спритний, як ведмідь до горобців.

Танцює, як цап на льоду.

Де не повернеться, золоті верби ростуть.

Де вже нашому теляті та вовка піймати!

Пішов на комара з дрючком, а на вовка з швайкою.

Лучив ворону, попав у корову.

Попав пальцем у небо, аж бомкнуло.

Хату обдирає та сіни лагодить.

Був у Римі, та й папи римського не бачив.

По морю плавав, а води не бачив.

З неба зорі хватає, а під носом не бачить.

Знайшов сокирку під лавкою.

Казала Настя, як удасться.

Удалося, як Солосі.

Господиня: три городи — одна диня.

І шити, й варити і завтра великдень!

І хліб пекти, й по телята йти, коли б мені, господи, Василя знайти!

Ой, гвалт! Сам в хаті — не дам ради кошеняті!

Видно, що кума пироги пекла, бо й ворота в тісті.

Спекла Луця, що не їсть і цюця.

Вміла готувати, та не вміла подавати.

Оглядівся, як наївся!

За вкус не берусь, а гаряче буде.

Такий хліб удався — закалець на палець.

Хліб такий, що кіт за шкурку би сховався.

Молов батько невіяне, пекла мати несіяне.

Смачне, хоч на собак вилий.

Винувата діжа, що не смакує їжа!

То мукиці, то водиці, аж доки з горшка не вилізло.

Їж, Левку, хоч і глевко.

Химка — хазяйка, тільки лопати нема.

Стовкла воду в ступі!

Щось не те, що мете, а те, що віє.

Казна-що і збоку бантик.

Товчеться, як Марко по пеклу, а все без толку.

Сопе, як ковальський міх.

Хотів минути пень, та й наїхав на колоду.

Писав писака, що не розбере й собака.

БІЛА РІЛЛЯ, ЧОРНЕ НАСІННЯ — ЛИШ ТОЙ ПОСІЄ, ХТО РОЗУМІЄ

Загадки, відгадки

ЗАГАДКИ

1. Розстелений кожушок, на нім посіяний горошок.

2. На татарському полі попутані коні,
Вузлики знать, та не можна розв'язать.

3. Торох, торох, розсипався горох,
Почало світати — нема що збирати.

4. Серед двора-двора лежить червона сковорода.

5. У бабиній хатині висить хліба скибина,
Собаки гавкають, не можуть дістати.

6. Голуба хустина, жовтий клубок;
По хустині качається, людям усміхається.

7. Пішла пані до льоху, насипала гороху;
Вернулася з льоху — нема гороху.

8. Їхав по горі волох, розсипав горох;
Стало світати — нема що збирати.

9. Один баранець пасе тисячі овець.

10. На рогожці розіслані горошки, а в середині півбублика.

11. Всі його люблять, всі його чекають,
А хто подивиться — кожен скривиться.

12. Золотий пішов, а срібний прийшов.

13. Золоте сховалося, а срібне показалося.

14. Іде лісом — не шелестить,
Іде водою — не плюскотить.

15. Водою йде — не хлюпне,
Очеретом — не шелесне.

16. Іде лісом — не ковтне,
Іде водою — не бовтне.

17. Іде лісом — не тріщить,
Іде водою — не хлющить,
Іде до хати — на нього пси не гавкають.

18. Мету-мету — не вимету; несу-несу — не винесу; пора прийде — само пропаде.

19. Куди ступиш — всюди маєш,
Хоч не бачиш, а вживаєш.

20. Чорна корова весь світ поборола.

21. Махнула птиця крилом —
закрила півсвіту чорним рядном.

22. Звечора вмирає, вранці оживає.

23. Чорна корова всіх людей поборола,
А білий віл всіх людей підвів.

24. Чорна корова всіх людей поборола,
А біла кобила всіх зведе.

25. Чорна корова людей коле, а біла воскрешає..

26. По соломі ходить, а не шелестить.

27. Що коло тебе біжить, а не догониш?

28. Йде слідом за тобою: утікай — не утечеш, доганяй — не доженеш.

29. Вранці на сажень, опівдні на п'ядень, а вечором через усе поле.

30. Без сокири і дрючків ставить міст через річки.

31. Хоч сам не біжить, а стоять не велить.

32. Хто малюнок на вікні уночі зробив мені?

33. Що росте догори коренем?

34. Впаде з неба — не розіб'ється,
Впаде в воду — розпливеться.

35. «Що це? Що це? — всі кричать.— Білі мухи он летять».

36. Скатертина біла увесь світ накрила.

37. Взимку горою, а літом водою.

38. Живе — лежить, помре — побіжить.

39. Що приходить тихо, а відходить з шумом?

40. Біле, як сорочка,
Пухнате, як квочка,
Крил не має,
А гарно літає.
Що це за птиця,
Що сонця боїться?

41. Текло, текло та й лягло під скло.

42. І в огні не горить і в воді не тоне.

43. Старий дід мости помостив,
Молода прийшла — мости рознесла.

44. Вдень вікно розбивається, а вночі само вставляється.

45. Що без леза та без зуба
Розтина міцного дуба?

46. Реве віл на сто гір, на сто кроків, на сто потоків.

47. Біг кінь білобокий через Дунай глибокий;
Як упав — заіржав, увесь світ задрижав.

48. Біг кінь білобокий понад яр глибокий;
Як упав — на весь світ заіржав.

49. Як сіробокий кінь заіржав,
То весь світ задрижав.

50. Мене просять і чекають,
А як покажусь — утікають.

51. Ішов довгов'яз, у землю ув'яз, з землі всіх повиганяв.

52. Сидить дід за подушками
І стріляє галушками.

53. Із-під гірки, з-під крутої
Прокрадається норою
Та й до моря утіка
Через лози по ярках.

54. Сиві воли усе поле злягли.

55. Сивий віл випив води повен діл.

56. На долину, на поділ
Ліг великий сивий віл.
Надійде теля червоне —
Геть того вола прогоне.

57. Без очей — а сльози ллє.

58. Зоря-зірниця, красна дівиця, по небу гуляла, плакала-ридала,
Місяць бачив — не підняв, сонце встало і забрало.

59. Червоні коромисла через річку повисли.

60. Вийшла звідкись гарна дівка,
На ній стрічка-семицвітка;
А де з річки воду брала,
Там коромисло зламала.

61. Доки батько народився, син по світу находився.

62. Прийшов хтось та взяв щось; бігти за ним — не знаю за ким, бо пішов туди — не знаю куди.

63. Летить коник, басує,
Полем-долом пустує.
Ніхто його не впіймає
І ніхто не загнуздає.

64. Є на світі кінь — всьому світу не вдержати.

65. Рукавом махнув, дерева нагнув.

66. Не кінь, а біжить, не ліс, а шумить.

67. По якій дорозі півроку їздять на коні, а півроку — без коня?

68. По якій дорозі півроку ходять, а півроку їздять?

69. Сани біжать, а голоблі стоять.

70. Воронько біжить, а оглобельки стоять.

71. Один біжить, другий лежить, третій кланяється.

72. Стоїть верба серед села,
Розпустила гілля у кожне подвір'я.

73. Лежить Гася — простяглася,
Як устане — неба достане.

74. Довга Настя простяглася,
Якби встала, то би неба дістала.

75. Нижче трави, а вище гори.

76. Одгадай загадочку: кину її в грядочку, нехай моя загадка лежить до весни.

77. Чашечка медку закопана в льодку до нового годку.

78. Ноги на полі,
Середина надворі,
Голова на столі.

79. Що то за твір, що ні чоловік, ні звір, а має вуса?

80. На городі молода
Пишні коси розпліта,
У зеленії хустинки
Золоті хова зернинки.

81. Без рук, без ніг,
А пнеться на батіг.

82. Під землею птиця кубло звила і яєць нанесла.

83. Сидить баба на грядках, вся закутана в хустках.

84. Сидить баба серед літа,
В сто сорочок одіта.

85. Крутосто, вертосто, на йому жупанів зо сто.

86. Головата, дженджуриста,
Сорочок наділа триста,
А нога одна.

87. Стоїть пані, чепуриться,
Бо одягла сорочок триста.

88. Зозулиста, серебриста,
Сорочок наділа триста.

89. Баран у коморі, а роги надворі.

90. Товстий Гнат — при землі не знать.

91. А що то за коні в гаю на припоні: довгасті, голчасті, зеленої масті, нікого не возять, лише солі просять.

92. Дівка в коморі,
А коса надворі.

93. Стоїть дуб повен круп.

94. Повна діжка жита п'ятачком накрита.

95. Під одним ковпаком сімсот козаков.

96. Малий малишко закинув бочку на вишку.

97. Малий-малишок поніс бочку на вершок.

98. Сивий кіт перевісився через пліт.

99. Без рук, без ніг, а вилізе на пліт.

100. Біг через пліт, зачепився та й висить.

101. Що за Мартин дереться на тин?

102. Сімсот соколят на одній подушці сплять.

103. Хлопець Мартин
Похилився через тин.
А дівчина Гапка:
«Яка в тебе гарна шапка!
Ще й жовта китиця
Проти сонця світиться.
Як прилетять горобці,
Буде тобі, як вівці
Від сірого вовка».
Що це за примовка?

104. Має шкір сім, витискає сльози всім.

105. Їде пані в золотім жупані;
Хоч жупан той латка на латці,
Та приймають в кожній хатці.

106. Сидить Марушка в семи кожушках;
Хто її роздягає, той сльози проливає.

107. Сиділа старуха в дев'ятьох кожухах;
Хто зобаче, той заплаче.

108. Що то за голова, що лиш зуби й борода?

109. Є шапка, але немає голови; є нога, але без черевика.

110. Били мене, били, на шматки порвали,
У воді мочили, по траві валяли.
Одну половину з кашею поїли,
Другу половину — на плечі наділи.

111. Літом одягається, а на зиму одежі цурається.

112. Літом у шубі, зимою в шапці.

113. Червоний колір, а винний смак;
Кам'яне серце, в чому це так?

114. Весною біле, літом зелене, восени жовте, зимою добре.

115. У вінку зеленолистім,
У червоному намисті

Видивляється у воду
На свою хорошу вроду.

116. — Вона червона?
— Ні, чорна.
— Чому ж вона біла?
— Тому, що зелена.

117. Не розбивши горщика, не з'їси кашки.

118. Живе один батько і тисячі синів має, всім шапки справляє, а собі не має.

119. На дереві я родився в кожусі, кожух розірвався, і я на землю впав.

120. Всі пани скинули жупани, а один пан не скинув жупан.

121. В якім лісі немає листя?

122. Літом борода виростає, а зимою одпадає.

123. Цвіте синьо, лист зелений, квітник прикрашає,
Хоч мороз усе побив — його не займає.

124. Діжечка на діжечці, діжечка на діжечці, а зверху китичка.

125. Стоїть, колихається, головою величається, а торкнеш — кусається.

126. Сама холодна, а інших припіка.

127. Зубів не має, а кусає.

128. Стоїть при дорозі на одній нозі,
Хто її зрушить — плакати мусить.

129. Водою їхали пани, на них срібні жупани,
Хоч жупани — лата на латі, панам раді
в кожній хаті.

130. Кинув не палку, піймав не галку,
Скубу не пір'я, їм не м'ясо.

131. Голова є, а шиї нема; очі є, а брів нема;
рот є, а не говорить, без ніг, а далеко
ходить.

132. У хатах прозорих всі вони живуть,
Можеш ти їх бачить, та не можеш чуть.

133. Швець — не швець, кравець — не
кравець,
Держить в роті щетинку, а в руках
ножиці.

134. Живе — то чорне, погане,
А умре — то красне, рум'яне.

135. В кого кам'яна сорочка?

136. Що то воно: в воді водиться,
З хвостом родиться,

А як виростає,
Хвіст відпадає?

137. Хто вийде у відкрите поле, не покидаючи свого дому?

138. Двічі родиться, а раз умирає.

139. Бігає Марушка у ста кожушках,
Як вітер повіє, то й спина замріє.

140. Має гребінь — не може ним чесатися.

141. Хто найраніше встає?

142. Летіло як міх, упало як сніг, лопатами ходить, а рогом їсть.

143. У воді купалася, а сухою зосталася.

144. Летів птах через дах,
Сів на воротях,
В червоних чоботях.

145. Літає крилами, ходить ногами, висить догори лапками.

146. Хвостик, як ниточка, само, як калиточка, а очі, як насінинки.

147. Прилетіли гості, сіли на помості,
Без сокири, без лопати,
Поробили собі хати.

148. Сам вечірньої години
Заховався в кущ калини,—
Та на дудочку одну
Грає пісню чарівну.

149. Біле як сніг, чорне як жук,
вертиться як біс і повертає в ліс.

150. Які ноги заввишки, такий ніс завдовжки.
Хату на хаті має, всім жабам рахунок
знає.

151. Чорномазий, білодзьобий,
Він за плугом важко ходить,
Черв'ячків, жучків знаходить —
Сторож вірний, друг полів,
Перший вісник теплих днів.

152. Вірно людям я служу,
Їм дерева стережу,
Дзьоб міцний і гострий маю,
Шкідників ним здобуваю.

153. Назад вилиця, спереду шильце, спереду
чорне сукенце, під сподом — полотенце.

154. Уночі гуляє, а вдень спочиває,
Має круглі очі, бачить серед ночі.

155. Розмотався сам моток
Та й полинув на лужок.
На лужку сів на вербі
І змотався знов собі.

Хто в мішок його забрав,
За те пальці обсмоктав.

156. В темній хатині живуть Мартини,
В'яжуть кружева без петлі й вузла.

157. Повний пень черешень.

158. Коло вуха завірюха, а у вусі ярмарок.

159. Тисяча тисяч бондарів
Роблять хати без дворів.

160. Ні рак, ні риба, ні звір, ні птиця,
Голос тоненький, а ніс довгенький;
Хто його уб'є, той кров свою пролле.

161. Летить — пищить, сяде — мовчить.
Хто його вб'є, той свою кров пролле.

162. Із-за тебе я бив себе,
Із-за себе я бив тебе;
Убив тебе, а кров моя тече.

163. Що то за птах, що на вісьмох ногах?

164. Не руками снувалося,
Не руками і ткалося,
Десь далеко вродилося,
У куточку вмостилося.
Сидить злодій тихо-тихо,
Комусь буде лихо-лихо.

165. Висить сито руками не вито.

166. Якої пряжі нема в продажі?

167. Летить — виє,
Сіло — землю риє.
Чорне тіло, чорний вус.
Ніби справжній сажотрус.

168. Сам чорен, та не ворон, є роги, та не бик, шість ніг без копит.

169. Колючий клубочок
Прибіг у садочок.

170. Повзун повзе, на базар голки везе.

171. Ніс, як у свинки,
Та колючі щетинки.

172. Котиться клубочок
Зовсім без ниточок.
Замість ниточок —
Триста голочок.

173. Коло бабусі сидить дід у кожусі,
Проти печі гріється,
Без водички миється.

174. Літом наїдається, зимою висипляється.

175. Не ходжу я, а скакаю,
Бо нерівні ноги маю.

Через поле навмання.
Перегнав би я коня.
Я страшенний боягуз,
Всіх на світі я боюсь.
В полі, в лісі — навкруги,
Срізь у мене вороги.
Часом лізу я у шкоду,
Їм капусту на городах,
Моркву, ріпу, буряки.
Відгадайте — хто такий?

176. Хто вранці ходить на чотирьох ногах, удень на двох, а ввечері на трьох?

177. Було собі два брати і обидва Кіндрати, через доріжку живуть і один одного не бачать.

178. Круглі озерця ніколи не замерзають.

179. Солоне, а не сіль, біжить, а не річка, блищить, а не золото. Коли б угадати, та менш його знати!

180. Повен хлівець білих овець.

181. За білими березами лежить талалай.

182. Два ряди сорочок,
А між ними фартушок.

183. Повен хлівець білих овець, а за ними — баранець.

184. У двох матерів по п'ятеро синів.

185. Стоїть дубина, на дубині соснина, на соснині коноплина, а на коноплині глина, а в глині капустина, а в капустині свинина.

186. У хлів іде без шкіри, а виходить із шкірою.

187. Ріжуть мене ножакою,
Б'ють мене ломакою;
За те мене отак гублять,
Що всі мене люблять.

188. Б'ють мене ціпами,
Ріжуть мене ножами;
За те мене отак гублять,
Бо всі мене дуже люблять.

189. Без обручів, без дна повна бочка вина,
Щоб її полагодити, на те майстра нема.

190. Котилася бочка з горбочка,
Покотилась та й розбилась;
Нема того бондарця,
Щоб поправив кадібця.

191. В чому двояка їжа?

192. Барилко без обручів, без дна,
А в нім два сорти вина.

193. Пуд води, пуд їди і пуд солі —
варю-варю — не солоне.

194. Кинути вгору — то біле;
Кинути на землю — то жовте.

195. Розколеш лід — візьмеш срібло,
розколеш срібло — візьмеш золото.

196. У воді росте, кохається,
Вкинь у воду — злякається.

197. У воді родиться і води боїться.

198. Мене не їдять,
І без мене не їдять.

199. Білий камінь у воді тане.

200. Не горить, а гасити доводиться.

201. Щось літало та й у воду впало;
води не сколотило, а й само не полетіло.

202. Із землі підніме й мале, а через хату не перекине й велике.

203. Що з землі легко піднімеш, та далеко не закинеш?

204. У піч положи — мокне, на воду пусти — сохне.

205. Само голе, а сорочка за пазухою.

206. Загородив дід хлівець для п'ятьох овець.

207. Плету хлівець на четверо овець,
а на п'яте окремо.

208. Плету хлівець на четверо овець,
а на п'яту кізку.

209. Ані тіла, ані духа, має рота, шкіру й вуха.

210. Вдень з ногами, а вночі без ніг.

211. Стоїть на дорозі, усім заважає:
Хто йде, той штовхне,
А з дороги ніхто не прийме.

212. Одно просить дня, друге просить ночі,
третє каже:
«Мені як удень, так і вночі
витріщати очі».

213. Поля скляні, межі дерев'яні.

214. Поля скляні, дороги дерев'яні.

215. Що в хаті зимою замерзає, а надворі ні?

216. Має роги і ноги, а держиться підлоги?

217. Стоїть корова посеред моря, черево сухе,
а спина мокра.

218. Під одним бриликом чотири панночки
стоять.

219. Під одним козирком чотири козаки.

220. Утка в морі — хвіст надворі.

221. Прийшов сом
Та в криницю — бом!
Почепився на гілляку
Та й пішов.

222. Що то: як голодне, то кричить,
а наїсться, то мовчить?

223. Баран біжить, село дрижить.

224. Довго жив, багатьох кормив.
Упав — пропав, ніхто кісток не зібрав.

225. З землі робився,
На кружалі вертівся,
На огні пікся,
На базарі бував,
Людей годував;
Як упав, то й пропав,
Ніхто не поховав.

226. Біжить свинка,
Срібна спинка,
А хвіст конопляний.

227. Маленький хлопчик
Зліз на стовпчик,
Одежі не носить,
Їсти не просить,
Личенько рябе,
Що воно таке?

228. Що дістане зубами потилицю?

229. Купили кругленьке, думали — новеньке,
а воно усе в дірках, труситься в руках.

230. На дірявім мості танцювали гості.

231. Наскакалось, назвивалось,
Під припічком заховалось.

232. Що за штука і день і ніч стука?

233. Іде років двісті,
Стоїть на місці,
Лічить людський вік,
А не чоловік.

234. Не їсть, не п'є, а ходить і б'є.

235. Хто завжди правду каже?

236. Що за верхівець: сам сидить верхом,
а ноги за вухами?

237. Сидить Пахом на коні верхом,
Книги читає, а грамоти не знає.

238. Книжки читає, а грамоти не знає.

239. Б'ють мене старі й малі
І в повітрі, й на землі,
Та від цього не вмираю,
Тільки весело стрибаю.

240. Як не бий, він не заплаче,
Тільки сам завзято скаче.

241. Як потрібен — викидають, не потрібен — підіймають.

242. Сто один брат — всі в один ряд зв'язані стоять.

243. Через воду переводить,
а сам з місця не сходить.

244. Хата — не хата, вікон багато, є куди влізти, та нікуди вилізти.

245. Дірок багато, а нема куди вилізти.

246. Сімсот воріт, та один вхід.

247. Їхала пані
У срібнім жупані;
Як уїхала в сад,
Не вернулась назад.

248. Прийшли татари,
Людей забрали,
А хата вікном утікла.

249. Несеш — бряжчить, покладеш — мовчить.

250. Стоїть сутула горбатий
На все село багатий.

251. Ходить пані по майдані,
Куди гляне — трава в'яне.

252. По рівнині ходила, ліси впали,
а гори встали.

253. Як ішла в ліс, то дивилася додому, а як ішла з лісу, то дивилася у ліс.

254. Шістдесят синів підперезано, а мати ні.

255. Золоті гори літом вродились.

256. Двадцять п'ять на одній лавці сидять.

257. Літом служить, а зимою зуби сушить.

258. Їду-їду — нема сліду.

259. Ні сани, ні віз, а їде без коліс.

260. І не сани, і не віз,—
Їхать добре, аби вліз.

261. У лісі родився, на воді ріс, у вогні згорів.

262. Біжить свинка,
Вирізана спинка,
Оглянеться назад,
А й сліду не знать.

263. Віз без коліс, а з батога сльози ллються.

264. Жило чотири брати, всі чотири Кіндрати,
два біжать, два доганяють і ніяк
не доженуть.

265. Чотири брати, всі Кіндрати, ввесь світ
оббіжать і один другого не дожене.

266. Чотири брати, усі Кіндрати,
один до одного не ходять гуляти.

267. Чотири брати, та усі горбаті,
а Хома п'ятий із хвостом.

268. Шість ніг, дві голови, четверо очей,
один хвіст.

269. Шість ніг, дві голови, один хвіст,
чотири ока, два носи.

270. Бігли пси через ліси, позадирали носи.

271. Дві дощечки, дві сестри несуть мене із
гори.

272. Чорний Іван, дерев'яний каптан:
де носом проведе, там помітку кладе.

273. Тоненьке, кругленьке,
Серце чорненьке,
Хто на його слід погляне,
Думку його взнає.

274. Утрьох їдуть братці верхом на конячці.

275. Малий коник із чорного озерця воду бере та біле поле поливає.

276. Біле поле, мудрий на нім оре.

277. Біла рілля, чорне насіння;
Лиш той посіє, хто розуміє.

278. Добре бачить, а сліпий.

279. Біла рілля, чорне насіння;
Хто його вміє, той і розуміє,
Хто його знає, той і позбирає.

280. Не кущ, а з листочками; не сорочка, а зшита; не людина, а навчає.

281. Снігові поля, чорні грачі,
Хочеш розумним бути — бери та вчи.

282. Бачити — не бачить,
Чути — не чує,
Мовчки говорить,
Добре мудрує.

283. Хто мовчить, а всіх людей навчить?

284. Білий кінь по чорному полю
Залиша білий слід за собою.
З кінця в кінець скаче.
Мовчки щось усім каже.

285. Зріжу голову, вийму серце, дам пити — буде говорити.

286. В лісі вирізана,
Гладенько витесана,
Співає, заливається,
Як називається?

287. У лісі родилося,
В майстерні робилося,
А на руках плаче.

288. Десь у гаю родилася,
У хаті опинилася;
Була німа і нежива,—
Тепер говорить і співа.

289. Веселе дерево весело співа,—
Кінь на барана хвостом кива.

290. Веселий пташок весело співає,
Кінь барана хвостом потягає.

291. Згорнеш — клинець,
Розгорнеш — млинець.

292. Що в світі найшвидше?

293. Хто найдальше бачить?

294. Що можна бачити з заплющеними очима?

295. Сім братів віком рівні, іменами різні.

296. Нас сім братів, літами всі рівні,
а іменем різні.
Відгадай,— хто ми?

297. Виходило дванадцять молодців,
випускало п'ятдесят два соколи та
триста шістдесят п'ять лебедів.

298. Стоїть дуб, а на нім дванадцять гіль, а на
кожній гілці по чотири гнізда,
а в кожному гнізді по семеро пташенят.

299. Сонце пече, липа цвіте,
Жито доспіває — коли це буває?

300. Голі поля, мокне земля,
Дощ поливає,— коли це буває?

301. Огляда суворо скоса
Степ, ліс, села і міста;
Розпустила сиві коси,
А їх буря запліта.

302. Лід на річках, сніг на полях,
Віхола гуляє,— коли це буває?

303. Скільки було: баба, дві матері, дві дочки
і онука?

304. Скільки їх було: мати, дочка, брат,
сестра, дядько, племінниця?

305. В хлопчика стільки ж сестер, скільки й

братів, а в його сестри сестер вдвоє менше, ніж братів. Скільки в сім'ї сестер і братів?

306. У мене в двох кишенях є гроші; коли з одної перекладу в другу один карбованець, то буде порівну, а коли з другої перекладу в першу один карбованець, то в першій буде вдвічі більше, ніж в другій.

307. Летів гусак, а проти нього — зграя гусей.
— Здорові були, сто гусей! —
каже гусак.
— Нас не сто,— кажуть гуси,— а стільки,
що якби ще стільки, та ще півстільки, та
чвертьстільки, та ще ти один,
отоді б було сто.

308. П'ять, п'ятнадцять,
Без двох двадцять,
Семеро, троє,
Ще й малих двоє.

309. Сто кіп собак, скільки в них лап?

310. Знайшли гривеника і поділили: чоловікам по півтори копійки, жінкам по копійці, а дітям по чверть копійки. Скільки було чоловіків, жінок і дітей?

311. Летіло п'ять голубів,
три мисливець убив, скільки зосталося?

312. Де на землі віє тільки південний вітер?

313. Чи може дощ іти два дні підряд?

314. Коли сьогодні о дванадцятій годині ночі йде дощ, то чи можна сподіватися, що через сімдесят дві години буде сонячна погода?

315. Було скількись горобців і скількись стовпців.
Як сяде по два горобці на один стовпець — буде один лишній стовпець, а як сяде по одному — буде лишній горобець. Скільки було стовпців і горобців?

316. Яких каменів немає в морі?

317. Хто говорить всіма мовами?

318. Скільки кроків зробить горобець за сім років?

319. Що на мості з хвостом, а без хвоста під мостом?

320. Коли небо нижче від землі?

321. Коли швець дарма шиє?

322. Під яким кущем ховається заєць в дощ?

ВІДГАДКИ

1, 2, 3	— Небо і зорі.
4, 5	— Місяць на небі.
6	— Небо і сонце.
7, 8	— Сонце і зорі.
9	— Місяць і зорі.
10	— На небі зорі й місяць.
11	— Сонце.
12, 13	— Сонце і місяць.
14, 15, 16, 17	— Промінь сонця або місяця.
18	— Промінь сонця. Тінь.
19	— Повітря.
20, 21	— Ніч.
22	— День.
23, 24, 25	— Ніч і день.
26, 27, 28, 29	— Тінь.
30, 31, 32	— Мороз.
33	— Бурулька.
34, 35, 36, 37, 38, 39, 40	— Сніг.
41	— Вода і лід.
42	— Лід.
43	— Мороз і весна.
44	— Ополонка.
45	— Блискавка.
46, 47, 48, 49	— Грім.
50	— Дощ.
51	— Дощ і рослини.
52	— Град.
53	— Джерело.
54, 55	— Туман.

56	— Туман і сонце.
57, 58	— Роса.
59, 60	— Веселка.
61	— Вогонь і дим.
62, 63, 64, 65	— Вітер.
66	— Річка.
67, 68	— По річці.
69, 70	— Річка і береги.
71	— Вода, берег, очерет.
72, 73, 74	— Дорога.
75	— Стежки.
76, 77	— Озимина.
78	— Корінь, стебло, зерно.
79	— Ячмінь.
80	— Кукурудза.
81	— Квасоля.
82	— Картопля.
83, 84, 85, 86, 87, 88	— Капуста.
89, 90	— Буряк.
91	— Огірки.
92	— Морква.
93, 94, 95, 96, 97	— Мак.
98, 99, 100	— Гарбуз.
101	— Хміль.
102, 103	— Соняшник.
104, 105, 106, 107	— Цибуля.
108	— Головка часнику.
109	— Гриб.
110	— Коноплі.
111, 112	— Дерево.
113	— Вишня.
114	— Груша.
115	— Калина.
116	— Смородина.

117	— Горіх.
118	— Дуб і жолуді.
119	— Каштан.
120	— Листяні дерева і сосна.
121	— В сосновім бору.
122, 123	— Барвінок.
124	— Очерет.
125, 126, 127, 128	— Будяк.
129, 130, 131, 132	— Риба.
133, 134	— Рак.
135	— В черепахи.
136	— Жаба.
137	— Слимак.
138	— Птах.
139	— Курка.
140, 141	— Півень.
142	— Гуска.
143	— Качка.
144	— Лелека.
145	— Кажан.
146	— Миша.
147	— Пташки поробили гнізда.
148	— Соловей.
149	— Сорока.
150	— Чорногуз.
151	— Грак.
152	— Дятел.
153	— Ластівка.
154	— Сова.
155, 156, 157, 158	— Бджоли.
159	— Мурахи.
160, 161, 162, 163	— Комар.
164	— Павутина і павук.
165, 166	— Павутина.

167	— Жук.
168	— Рогатий жук.
169, 170, 171, 172	— Їжак.
173	— Кіт.
174	— Ведмідь.
175	— Заєць.
176	— Людина.
177, 178	— Очі.
179	— Сльози.
180	— Зуби в роті.
181, 182, 183	— Зуби і язик.
184	— Руки і пальці.
185	— Обід на столі.
186	— Хліб у піч і з печі.
187, 188	— Хліб.
189, 190, 191, 192, 193, 194, 195	— Яйце.
196, 197, 198	— Сіль.
199	— Цукор, сіль.
200	— Вапно.
201, 202, 203	— Пір'їна.
204	— Віск.
205	— Свічка.
206, 207, 208	— Рукавиця.
209, 210	— Чоботи.
211	— Двері.
212	— Ліжко, двері, вікна.
213, 214, 215	— Вікно.
216, 217	— Стіл.
218, 219	— Ніжки стола.
220	— Відро в колодязі.
221	— Відро на коромислі.
222	— Бочка порожня і повна.

223	— Віз.
224, 225	— Горщик глиняний.
226	— Голка.
227	— Наперсток.
228	— Гребінець.
229, 230	— Сито і борошно.
231	— Віник.
232, 233, 234	— Годинник.
235	— Дзеркало.
236, 237, 238	— Окуляри.
239, 240	— М'яч.
241	— Якір.
242	— Паркан.
243	— Міст.
244, 245	— Ятір.
246	— Невід.
247	— Риба і ятір.
248	— Рибалки, риба, вода, волок.
249	— Ланцюг.
250	— Млин.
251, 252	— Коса косить.
253	— Сокира на плечі.
254	— Копа снопів.
255	— Скирти.
256, 257	— Борона.
258, 259, 260, 261, 262	— Човен.
263	— Човен, весло, вода.
264, 265, 266	— Колеса в возі.
267	— Колеса в возі і кінь.
268, 269	— Вершник на коні.
270	— Полозки на санках.
271	— Лижі.
272, 273	— Олівець.

274	— Пальці й олівець.
275	— Перо, чорнило, папір.
276, 277	— Папір, писання.
278	— Неписьменний.
279, 280, 281, 282, 283	— Книжка.
284	— Крейда і дошка.
285, 286	— Сопілка.
287, 288, 289, 290	— Скрипка.
291	— Парасолька.
292	— Думка.
293	— Розум.
294	— Сон.
295, 296	— Дні тижня.
297	— Місяці, тижні, дні року.
298	— Рік, місяці, тижні, дні.
299	— Влітку.
300, 301	— Осінь.
302	— Взимку.
303, 304	— Троє.
305	— Три сестри й чотири брати.
306	— П'ять і сім.
307	— Тридцять шість.
308	— П'ятдесят.
309	— Двадцять чотири тисячі.
310	— Один чоловік, п'ять жінок, чотирнадцять дітей.
311	— Три, бо п'ятеро полетіло.

312 — На Північному полюсі.

313 — Ні, бо між ними буде ніч.

314 — Ні, бо тоді теж буде ніч.

315 — Три стовпці і чотири горобці.

316 — Сухих.

317 — Луна.

318 — Ніскільки, бо горобець стрибає, а не ходить.

319 — Бики.

320 — Коли дивишся у воду.

321 — Коли забуде вузлика зав'язать.

322 — Під мокрим.

ЗМІСТ

Наталя Шумада. Золоті зерна мудрості народної 5

У ПРИСЛІВ'Ї ПРАВДИ ШУКАЙ
Прислів'я та приказки

Грім гримить — буде хліб родить

На Новий рік прибавилось дня на заячий скік 25

Розколовся світ на свободу й гніт

Нема гіршої покути, як у ріднім краї носить пута 33
Панські очі завидющі, руки — загребущі 35
Біда біду бачить по сліду 44
Піп не поможе, як життя негоже 64
Сильні та багаті рідко винуваті 70
Голота вилізе з болота 73

Хоч кров проливали, зате волі дістали

До щастя і свободи веде партія народи 77
Кожен край має свій звичай 83

Всякий свого щастя коваль

Свій розум май і людей питай 85
Діло майстра величає 90
Хто чисте сумління має, спокійно спати лягає 100
Хліб-сіль їж, а правду ріж 104
Чия відвага, того й перевага 108
Здоров'я — всьому голова 112

З краси не пити роси 114
Нащо й ліпший клад, коли в сім'ї лад . . 117
На житті, як на довгій ниві 123

У всякої Домашки свої замашки

Заліз кіт на сало та й кричить: «Мало!» 134
Хоч гірше, аби інше 138
Я — не я і хата не моя 141
Хвалилася сова своїми дітьми 143
Поганому виду нема стиду 147
Дід тільки за дугу, а баба вже й на возі 151
Слова ласкаві, та думки лукаві 154
Торохтить Солоха, як діжка з горохом 158
Виріс, а розуму не виніс 164
Упертий, хоч черепком вухо ріж! 169
Сердите не буває сите 172
Вродилося ледащо нінащо 174
Ні грач, ні помагач 182

БІЛА РІЛЛЯ, ЧОРНЕ НАСІННЯ — ЛИШ ТОЙ ПОСІЄ, ХТО РОЗУМІЄ

Загадки та відгадки

Загадки 191
Відгадки 221

ДЛЯ СЕРЕДНЬОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

НАРОД СКАЖЕТ — КАК ЗАВЯЖЕТ

Украинские народные пословицы, поговорки, загадки

(на украинском языке)

Редактор Г. С. Ревенко
Художній редактор М. С. Пшінка
Технічний редактор Т. І. Розум
Коректор В. В. Богаєвський

Здано на виробництво 11.VII. 1973 р.
Підписано до друку 1.VIII. 1973 р.
Формат 84×108 1/32. Папір № 2.
Фіз. друк. арк. 7,25.
Обл.-вид. арк. 5,98+4 вкл. (0,22)=6,2.
Умовн. друк. арк. 12,18+4 вкл.(0,42=12,6.
Тираж 100 000. Зам. 3—1801. Ціна 34 коп.

Видавництво «Веселка», Київ, Басейна 1/2.

Головне підприємство республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига» Держкомвидаву УРСР, м. Київ, вул. Довженка, 3.

Видавництво «Веселка»
протягом 1973 року
випускає такі книжки
із серії
«Шкільна бібліотека»:

ДОВЖЕНКО О.
Зачарована Десна

ДОНЧЕНКО О.
Вчителька

ПАНЧ П.
Син Таращанського полку

ЗУЛЬФІЯ
Живий дощ

ГАМЗАТОВ Р.
Пісні гір

КОЛАС Я.
Вибране

Любі друзі!

ДЛЯ ВАС У 1974 РОЦІ
ВИДАВНИЦТВО «ВЕСЕЛКА»
ВИПУСТИТЬ ЦІКАВІ,
ГАРНО ОФОРМЛЕНІ КНИЖКИ
СЕРІЇ
«ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА».

ПАНЧ П.
Олександр Пархоменко

ВАСИЛЬЄВА Р.
Перші комсомолки

СЕВЕРОВ П.
Юность Артема

НАРОД СКАЖЕ —
ЯК ЗАВ'ЯЖЕ

Київ

1973

34 коп.